

Araç ve Çevresindeki Zaviye, Tekke ve Türbelerin Kurumsal İşleyişi*

Fahri Maden**

Öz

Türk idaresine XIII. yüzyılın başında kesin olarak alınan ve yoğun bir Türkmen yerleşimine sahne olan Kastamonu ilinde Araç ve çevresinde Osmanlı öncesi ve Osmanlı döneminde çok sayıda dinî ve kültürel kurum hizmet vermiştir. Araç kazasının ortaya çıkmasında özellikle kazadaki iskân ve yerleşimin gelişmesinde, dinî ve manevi hayatın canlanmasında Abdal Paşa Zaviyesi'nin doğrudan etkileri vardır. Bu zaviye bir ölçüde kazadaki yerleşim ve sosyal hayata dair faaliyetlerin çekirdeğini teşkil etmiş, kazadaki yerleşim bu zaviyenin etrafında şekillenmiştir. Hatta zaviyenin bulunduğu bölgede kurulan pazar ile tekke vakfına ait çevredeki dükkânların varlığı kazanın ekonomik canlılığının da Abdal Paşa Zaviyesi sayesinde gerçekleştiğini göstermektedir. Araç bölgesinde Candaroğulları döneminde Türk yerleşimiyle birlikte bazı imar faaliyetleri dikkat çekmektedir. Bu imar faaliyetlerinin en önemlisi kurulan tekke, zaviye, türbe ve eklenmeleridir. Bu yapılar vakıf kurumuyla destelenerek, her bir tekkeye arazi ve çeşitli mülkler vakfedilerek özellikle Osmanlı döneminde uygulanan iskân ve şenlendirme politikasıyla bölgede Müslüman nüfusun yerleşimi sağlanmıştır. Ayrıca bu kurumların en önemli sosyal işlevi ulaşım ve iletişim imkânlarının son derece iptidai olduğu dönemlerde barınma ve yiyecek gibi temel yaşam ihtiyaçlarını temin etmeleriydi. Bu çalışmada arşiv belgeleri ışığında Araç ve çevresindeki (Araç, Boyalı, Sirt, Mergüze ve Küre-i Hadid) Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde tesis edilmiş tekke, zaviye ve türbelerin isimleri ve yerleri tespit edilmiş, bunların kurumsal işleyiş ve faaliyetleri ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Kastamonu, Araç, Abdal Paşa, Ede Sultan, Şeyh Musa, Şehrimanlar, Ahi Baba, Şeyh Muslihüddin.

Institutional Functioning of Zawiya, Lodges, and Tombs in Araç and Its Surroundings

Abstract

During the pre-Ottoman and Ottoman period, there was a large number of religious and cultural institutions in the province of Kastamonu, which was taken under Turkish administration at the beginning of the 13th century and witnessed a dense Turkmen settlement, and specifically in Araç and its surroundings. The zawiya of Abdal Pasha had direct effects on the emergence of the kaza of Araç, especially on the development of the settlement and settlement of the kaza, and the revival of its religious and spiritual life. This zawiya constituted the core of the settlement and social life activities in the district, with the district's settlement being shaped around it. In fact, the existence of the bazaar established in the region where the zawiya is located and the shops in the vicinity belonging to the lodge foundation show that Araç's economic vitality was realized thanks to Abdal Pasha. During the Candar period, some zoning activities, together with the Turkish settlement, draw attention to the Araç region. The most important of these reconstruction activities are the lodges, zawiya, tombs, and their annexes. These structures were supported by the waqf institution, land and various properties were donated to each lodge, and the settlement of the Muslim population in the region was ensured, especially with the resettlement policy implemented in the Ottoman period. In addition, the most important social function of these institutions was to provide basic living needs such as shelter and food in times when transportation and communication facilities were extremely primitive. In light of archival documents, the study establishes the names and locations of the lodges, zawiya, and tombs established in Araç and its surrounding principalities (Araç, Boyalı, Sirt, Mergüze, and Küre-i Hadid) in the Ottoman period, and their institutional functioning and activities are discussed.

Keywords: Kastamonu, Araç, Abdal Pasha, Ede Sultan, Sheikh Musa, Şehrimanlar, Ahi Baba, Sheikh Muslihüddin.

* DOI: 10.16971/vakiflar.994678

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Eylül 2021 / September 2021

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Ekim 2023 / October 2023

** Doç. Dr., Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Alevi Bektaşî Kültürü Anabilim Dalı; fahri.maden@hbv.edu.tr; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8529-9165>.

Giriş

Günümüzde Kastamonu iline bağlı Araç ilçesi, Ilgaz Dağ'ından doğarak İhsangazi (Mergüze) üzerinden Filyos'a uzanan Araç Çayı'nın kuzey kıyısında kurulmuştur. Beylikler ve Osmanlı dönemlerinde Araç kazası idari bakımdan bugünkü ilçe sınırlarından daha geniş sahayı kapsamaktaydı. Bu itibarla Sirt, Boyalı, Küre-i Hadid ve İhsangazi gibi yerleşim yerleri geçmişte hukuki bakımdan Araç kazasına bağlı olduğundan bu makalede "Araç bölgesi" olarak kabul edilmiş ve buralardaki tekke, zaviye ve türbeler ele alınmıştır. Bölgeye tarihi süreçte Arap akınları yapılmışsa da Müslüman ahalinin yerleşmesi ve bölgenin bir İslam diyarı haline gelmesi Türk idaresi zamanında vuku bulmuştur. Haçlı seferleri sırasında Bizans İmparatorluğu bölgeyi tekrar ele geçirip, bölge uzun yıllar Bizans-Dânişmendliler arasında gidip geldikten sonra XII. yüzyıl sonlarında Selçuklu komutanı Hüsametdin Çoban'ın fütuhatıyla kesin olarak Türk hâkimiyetine girdi (Darkot, 1977: 400-401; Yaman, 1935: 75; Uluçay, 1965: 111).

Araç kaza merkezi, Candaroğulları döneminde Abdal Paşa Zaviyesi ve kazada kurulan pazar yerinin etkisiyle giderek canlı bir yerleşim yerine dönüşmüştür. Bu itibarla kazada tesis edildiği tahmin edilen ilk zaviye olan Abdal Paşa Zaviyesi'nin vakıf gelirleri sayesinde gelip geçen misafirler için barınma ve yiyecek temini sağlaması, Kastamonu-Safranbolu arasında seyahat eden kafilelere güvenli bir konaklama merkezi olması buradaki yerleşimin zamanla artmasını sağlamıştır. Araç'ın gelişmesinde zikredilen zaviyenin yanı sıra Candaroğlu Kötürüm Bayezid Bey (1361-1385)'in XIV. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleştirdiği imar faaliyetinin de etkisi olmuştur. Nitekim 1374 yılında Araç merkezinde Uruz oğlu Mehmet Bey (v. ?) tarafından yaptırılan ve Kötürüm Bayezid Bey'in adıyla anılan caminin (Gökoğlu, 1952: 225)¹ dışında bir de saray inşa edildiği rivayet edilmektedir. Ayrıca Kötürüm Bayezid Bey'in annesinin mezarının da Araç'ta bulunduğu zikredilmektedir (Yakupoğlu, 2009a: 511). Keza İğdir (Sirt) yakınlarındaki Çengelli Çiftliği Kötürüm Bayezid Bey'in annesinin mezarına vakıftır (H. 973 Tarihli Kastamonu-Sinop Vakıf Tahrir Defteri, s.225). Araç bölgesinin imarı Candaroğlu İsfendiyar Bey döneminde (1385-1440) de sürmüştür. İsfendiyar Bey'in eşi Tatlu (Esen Kutlu) Hatun, daha önce Süleyman Paşa tarafından Kilimas, Gemi ve Kirazcık köylerinin vakfedildiği Abdal Paşa Zâviyesi'ni yeni ek vakıflarla zenginleştirmiştir (Yakupoğlu, 2009c: 28-31).

Candaroğulları döneminde cami, medrese ve tekke gibi kurum ve yapıların etrafında Türk yerleşimin artmış ve yeni yerleşim birimleri kurulmuştur. Bu manada bölgede ayakta kalan en eski yapı bugün Eflani sınırları içerisinde yer alan, Araç ilçesinin yirmi kilometre kuzeybatısında bulunan Küre-i Hadid'deki 1354 tarihinde yapıldığı tahmin edilen² Küre-i Hadid Köyü Camii'dir. Ancak Candaroğulları döneminde Araç'ta dinî yaşamın ikamesi ve yaygınlaşmasında zaviye ve türbelerin ayrı bir önemi vardır. Bölgede Danişmentliler döneminden kalan ve Melik Gazi (1104-1134)'ye atfedilen türbe en eski örneklerdendir (Akman-Calay, 2021: 65). Burada metfun olan şahsın Kastamonu ve Araç bölgesini Bizans'tan alarak Türkleştiren Danişmend beylerinden Ahmet Gazi oğlu Melik Gümüştekin Gazi olup olmadığı şüphelidir (Yaşar, 1990: 72; Acar, 1991: 47).

1 Osmanlı arşiv kayıtlarında bu cami banisi Uruz oğlu Mehmet Bey'in ismiyle de zikredilmektedir (Yakupoğlu, 2009a: 496, 507).

2 Gökoğlu 1354 tarihini caminin inşa tarihi olarak vermekte, İsmail Bey döneminde (1443-1461) tamir edilmesinden dolayı onun adıyla anıldığını ifade etmektedir (Gökoğlu, 1952: 69, 226).

Resim 1. Ahmet Gazi oğlu Melik Gümüştekin Gazi türbesi.

Resim 2. Alman seyyah ve fotoğrafçı Richard Leonhard'ın objektifinden XX. yüzyılın başında Araç (Çolak, 2018: 232).

Araç, iki asra yakın Candaroğulları idaresinde kaldıktan sonra ilk olarak 1392-1402 yılları arasında (Öztuna, 1964: 75, 113), daha sonra 1421'de Araç'a tabi Boyalı nahiyesinden başlayarak (Uzunçarşılı, 1988: 132), nihayet Fatih Sultan Mehmet döneminde (1451-1481) 1460-1461 yıllarında Kastamonu ile birlikte Osmanlı idaresine ilhak edilmiştir (Âşıkpaşaoğlu Tarihi, 1970: 176-177, 181; Münecimbaşı Ahmed Dede, 323-324, 326). Osmanlı döneminde de Araç'taki dinî hayatın yansımalarından olan zaviye ve türbeler önemini korumaya devam etmiştir. Dinin yaşanması ve halka anlatılması konusunda önemli roller üstlenen, sosyal ve kültürel yaşamda etkili olan tekke, zaviye ve türbelere Osmanlı döneminde yenileri

eklenmiştir. İlk fetihlerden itibaren İslamiyet'in bölgede yayılmasında etkin rol oynayan tekke ve zaviyeler, dinî yaşamın ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Aşağıda detaylı bir şekilde ele alacağımız Araç bölgesindeki tekke, zaviye ve türbeler halkın dini öğrenmelerinde ve buralarda öğrendikleri pratik bilgileri yaşamlarına geçirmelerinde teşvik edici güç, moral kaynağı ve kolaylaştırıcı rol oynamıştır. Eğitim kurumlarının günümüzdeki kadar yaygın olmadığı o dönemlerde köylerde ve en ücra yerlerde açılan küçük zaviyelerde halk okuma-yazma bilen şeyhler ve dervişler vasıtasıyla, onların sohbet meclislerinde bulunarak, vaaz ve nasihatlerini dinlemek yoluyla bilgiye ulaşmışlardır. Bu tekke ve zaviyeleri kurup türbelerde metfun olan şeyh ve dervişler bölgenin fethinde askerinin cesaretlendirilmesinde görev aldıkları gibi, fetih sonrası buralarda yerleşip tekkelerini kurarak mahalle ve köylerin oluşmasına hizmet etmişlerdir. Bu tasavvuf erbabının isimleri yerleşim yerlerine ad olmuş, köyler onların isimleriyle anılmıştır.

1) Abdal Paşa Zaviyesi ve Vakfı

Araç'ta ilk kurulan ve şehrin oluşmasında etkili olan Türk yapısı Abdal Paşa Zâviyesi'dir. Abdal Paşa'nın asıl adı Abdurrahman Efendi (bir rivayette Emir Süleyman Paşa, 1309-1340?) olup H. 700 (M. 1300-1301) tarihinde Konya'dan gelip Araç'a yerleştiği, böylece bölgede bir zaviye kurarak kazada yerleşimin gelişmesini sağladığı bilgisi bulunmaktadır (Yaşar, 1990: 70-72). Geriye doğru cediti olarak Seyyid Şeyh Mehmet'in adı tespit edilmiştir. "Seyyid" soylu olması soyunun Hz. Peygamber'e ulaştığını göstermektedir. Tasavvuf ehli bir derviş olmasından dolayı halk tarafından "Abdal" lakabıyla anılmıştır. Zaviye Şeyh Yahya, Seyyid Bali, Mustafa, Nurullah ve Salih efendiler adına kurulmuş ve ilk olarak bu zatlar burada faaliyet göstermiştir. Zaviyenin hizmetlerinin yürütülebilmesi için vakıf da tesis edilmiştir. Dönemin Araç kadısı Mehmet oğlu Osman tarafından tasdik edilmiş olan 2 Temmuz 1364 tarihli vakfiyeye göre Araç'ta sınırları belirtilen zaviyenin de dâhil olduğu vakıf arazi Ova, Eski Yol, Kisetepesi, Beyaztoprak, Kirenlidere, Nehir, Arkaltı ve Pazaryeri isimli mevkilerle sınırlıdır ki eski Araç kaza merkezinin tamamına yakını bu hudut dâhilinde kalmaktaydı. 18 hanelik bir çiftlik olan bu arazi hakkında II. Bayezid dönemi (1481-1512) vakıf tahrir defterinde "Nefs-i Araç ki defter-i atikte cevânib-i zâviye-i mezkûre, vâkıf Süleyman Paşa" diye bahsedilmesinden, bu arazilerin Araç merkezinde ve zaviyenin etrafında bulunduğu anlaşılmaktadır. İçinde 15 göz değirmen bulunan arazinin o dönemde zaviyenin şeyhi olan Tayyib Seydi adındaki şeyhin tasarrufunda olduğu da belirtilmiştir. Zaviyeye ayrıca Candaroğlu İsfendiyar Bey'in eşi Tatlı Hatun tarafından Kirazcık köyünde 19 haneli bir çiftlik arazi de vakfedilmiştir (Kuruca, 1995: 205-208). Bu itibarla Osmanlı dönemi vakıf kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Abdal Paşa Zaviyesi ile Tatlı Hatun Vakfı birlikte anılmış ve idare edilmiştir (VGMA, Defter nr. 4102, s. 355, 477, 490, 544; VGMA, Defter nr. 4010, s. 23).

Kaya Tepesi'nden Beyaz Toprak'a ve Kirenli Deresi'ne, Derbent Nehri'nden Büyük Nehre ve Ark Altı'na, pazar yerinden Ede mevkiine kadar arazinin (ki vakıf kazanın dörtte üçünü ihtiva eder) tamamı evladiyet üzere zaviyeye vakfedilmiştir. Vakfiye ile adı geçen şeyhler, zaviyenin hem meşihat hem de tevliyet görevlerine tayin edilmiştir. Kötürüm lakabıyla tanınan Bayezid Bey'in oğlu II. Süleyman Paşa'dan (1385-1392) vakfiyede emir ve aziz lakaplarıyla bahsedildiğine göre kendisi zaviyeyi hükümdar olmadan önce tesis etmiştir. Bununla birlikte 1430 tarihli Abdal Paşa evladına ait bir belgeye göre Konyalı Hoca Fakih Ahmet'in müridi olan Abdal Paşa'nın tarikat silsilesi Veysel Karani Hazretlerine dayanmaktadır (Mehmet Behçet, 1998: 138-143).

Resim 3. Araç Abdal Paşa Türbesi'nden geride kalan mezar.

Eldeki bilgilere göre Abdal Paşa ailesiyle XIV. yüzyılın başlarında muhtemelen Konya'dan göç ederek Yukarı Araç'a gelip yerleşmiştir (Yaşar, 1990: 70-72). Araç'ın en eski sakinlerinden olan bu aile soy olarak günümüzde devam etmektedir. Abdal Paşa Zaviyesi türbe, misafirhane ve aşhane gibi binalardan müteşekkildi. Üstü açık türbe içerisinde Abdal Paşa'nın dışında İsfendiyar Bey'in eşi Tatlı Hatun'a ait mezarın da bulunduğu iddia edilmekteyse de bu bilgi doğru değildir. Keza Tatlı Hatun'un mezarı Sinop şehir merkezinde İsfendiyarlar Türbesi'ndedir. Vakfiyede zikredilmeyen, ancak daha sonra yaptırılan zaviye imarethanesi günümüze ulaşmamıştır. Araç'ta eski rüştiye binaları yıkıldığında imaretin kurnalarının ortaya çıktığı zikredilmiştir (Yaşar, 1990: 70-72). Araç Çayı üzerinde tesis edilen bu zaviyenin ilçede İslâmi döneme ait en eski yapı olduğu ve yerleşimin ilk nüvesini teşkil ettiği dile getirilmiştir (Yakupoğlu, 2009c: 21-23).

Dönemin Araç kadısı Mehmet oğlu Osman tarafından tasdik edilmiş olan 2 Temmuz 1364 tarihli vakfiye-ye göre Abdal Paşa Zaviyesi Vakfı'nın yukarıda verilen emlakından başka şehrin Pazaryeri de dâhil olmak üzere kaza merkezinde Arpalık, Çukur Tarla, Arkaltı, Köşk, Emre Deresi, Göl, Ferikansa, Süvar Değirmeni, Yazı, Pazaryeri ve Tutakboz adlı tarlalar ile 2 adet değirmeni ihtiva eden 24 haneli bir çiftlik ile Gemi köyünde 52 haneli arazi de vardır (Kuruca, 1995: 205-208).

Kaynaklarda Araç bölgesindeki en eski zaviye olan ve XVII. yüzyıl Osmanlı arşiv kayıtlarına (BOA, İE.EV, 8/958; BOA, AE.SAMD.III, 152/14955) da yansıyan Abdal Paşa Zaviyesi Vakfı'yla ilgili *Kastamonu Şer'iyye Sicilleri*'nde en erken 1817 yılına ait hükümde bilgi vardır. Buna göre o tarihte zaviyede vâkif evladından Cidalcizâde Seyyid Abdullah Ağa müteveli gözükmektedir. Hükmün içeriğine göre zaviye vakfı mütevelisi Cidalcizade Seyyid Abdullah Ağa diğer bazı kişilerle birlikte Araç merkezinde haftada bir defa kurulan pazarın keyyalık ve vezanlık görevleri dâhilinde bulunan hususlara müdahaleden dolayı kadılık tarafından ifadesi alınmıştır ve kendisine ilgili hususa müdahale etmemesi tembih edilmiştir (KŞS, nr.87, s.119, Hüküm 384).

Vakıf kayıtlarında vakfın 1846-1873 yılları arasında toplam 34.885 kuruş geliri vardı (BOA, EV.MH, 375/102; VGMA, Defter nr. 2464, s.54, 98, 104; VGMA, Defter nr. 2469, s.54). Sicillerde Abdal Paşa Zaviyesi ile ilgili tespit edilen diğer hükümler 1853-1865 yılları arasında yoğunlaşmaktadır. Bunların büyük çoğunluğu zaviyedar ve müteveli değişiklikleri ve tayinleriyle alakalıdır. Bu içerikteki ilk hükme göre Araç

kazasında merhume Tatlı Hatun Zaviyesi İsfendiyar Vakfı'ndan olup geliri yine Abdal Paşa Zaviyesi'nde âyende ve revendeye şart edilmiş Gemi ve Kirascık köyleri vakfının evladiyet üzere yarım hisse zaviye-darlığına mutasarrıf bulunan Hüseyin oğlu Seyyid Hasan geride oğlu Hüseyin'i bırakarak vefat etmiştir. Hüseyin de bir süre sonra vefat etmiş, görev oğlu Hasan'a tevcih edilmeden o da geride kızı Şerife'yi bırakarak vefat etmiştir. Bu son durumda yarım hisse zaviyedarlık görevi Şerife Hatun'a tevcih edilmiştir (KŞS, nr.116, s.31-32, Hüküm 97). Diğer yarım hisselerin mutasarrıfı olan Seyyid Süleyman ise bir süre önce evlatsız vefat etmiş, kardeşi Mustafa Dede ve onun oğlu İbrahim ile torunu Hasan'a da tevcih olunmadan kalmıştır. Bu şekilde 1853 yılına gelinmiştir. Nihayet aynı yıl o tarihte mevcut ve mamur olan, içinde ayende ve revendeye yemek ikram edilen zaviyede zaviyedarlığın yarım hissesi 24 Ekim tarihi itibarıyla Seyyid İsmail'e (KŞS, nr.116, s.38, Hüküm 114), 7 Kasım itibarıyla Hasan'ın oğulları Seyyid Ali ve Seyyid Süleyman'a tevcih edilmiştir (KŞS, nr.116, s.43, Hüküm 131). O sırada zaviye vakfının yıllık aşar geliri 1.146,5 kuruştur (BOA, EV.MH, 439/57). Bu son atamadan iki yıl sonra vâkıfın evladından Fatma Hatun ortaya çıkmış ve yarım hisse zaviyedarlıkta hak iddia etmiştir. Yapılan soruşturmada Merhume Tatlı Hatun Zaviyesi İsfendiyar Vakfı'ndan olup geliri Abdal Paşa Zaviyesi'nde misafirlere ve yolculara şart edilen Şeyh Yahya ve Kiras köyleri vakfının ekber ve erşed erkek evlatlara tevcih olunması vâkıfın şartı olduğundan Fatma Hatun'un başvurusu geri çevrilmiş, Ali ve Süleyman isimli şahıslar görevde bırakılmıştır (KŞS, nr.117, s.133, Hüküm 355).

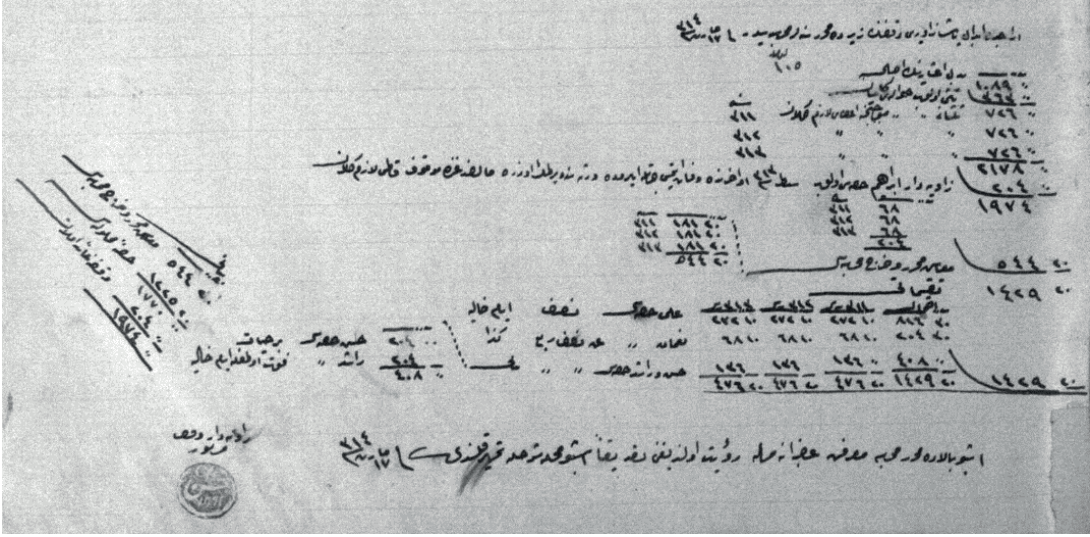
1855 yılında Fatma Hatun'a ilave olarak yine vakıf evladından İsmail Ağa ve Ömer isminde kişiler de zaviyedarlıkta hak iddia etmişler, Ali ve Süleyman isimli zatların fuzuli üzerlerine tevcih ettirdiklerini ileri sürmüşlerdir. Ancak Mustafa Dede'den sonra uzun süre kimseye tevcih edilmeyen görevin vâkıfın şartları gereği en büyük erkek evlada geçmesi sebebiyle Ali ve Süleyman'a tevcihinin uygun olduğu tes-cil edilmiştir (KŞS, nr.117, s.133-134, Hüküm 356). 1857'de vakıf mütevellileri Cidalcioğulları Seyyid Ali ve Hasan oğlu Seyyid Süleyman Kastamonu mahkemesine verdikleri arzuhalde Hüseyin kızı Fatma'nın varisleri Sare, Azime ve Halime'nin tasarrufunda Abdal Paşa Vakfı'ndan Nefs-i Araç köyünde Hanönü, Maslaktarla, Emrut yazısı ve Derbentlarla isimlerinde 37 dönüm tarlanın hasılatının öşrünün vakfa ait olduğunu, şimdiye kadar bu tarlaların adı geçen varisler adına ekilip her ne kadar öşrü kendilerine veriliyor ise de tarlaların müstakilen vakıf tarafından zapt ve ziraat olunmasını istemişlerdir. Ancak mahkeme bu isteklerini uygun bulmayıp davayı reddetmiştir. O tarihte zaviyenin 1.173,5 kuruş aşar geliri vardır (KŞS, nr.119, s.55, Hüküm 132; BOA, EV.MH, 703/46).

Abdal Paşa Zaviyesi Vakfı'nın tevliyet görevinde 1861 yılında yeni bir değişiklik yaşanmıştır. Zaviye vakfına meşrut olan Şeyh Yahya ve Kiras köyleri vakfı tevliyetini yürüten vakıf evladından Seyyid Ali Halife bu esnada vefat edip geride 29, 25 ve 16 yaşlarında üç erkek evlat bırakmıştır. Mustafa, Hasan ve İsmail ismindeki bu vâkıfın evlatlarının her şekilde tevliyete layık ve müstehak buldukları anlaşılabilir ellerine yetki bakımından birbirlerine eşit kabul edilerek berat verilmesi uygun görülmüştür (KŞS, nr.121, s.223, Hüküm 504). İki yıl sonra bu kişilerin atanma beratları yenilenmiştir (KŞS, nr.207, s.189, Hüküm 432). Tevliyet hissesine ortak olan Seyyid Süleyman ise 1863 yılında geride 30, 25, 23 ve 17 yaşlarında dört erkek evlat bırakarak vefat etmiştir. Yapılan incelemede İbrahim, Numan, Hasan ve Raşit isimlerindeki bu dört kişinin vakıf tevliyeti görevine her şekilde layık ve müstehak oldukları şahitler tarafından da ihbar edilmesiyle birbirine eşit bir şekilde atamaları yapılmıştır. O tarihte zaviyenin 1.196 kuruştur (KŞS, nr.122, s.68, Hüküm 171; BOA, EV.MKT.CHT, 49/44; BOA, EV.MH, 1165/26; BOA, EV.MH, 1145/3; VGMA, Defter nr. 4102, s.484). Abdal Paşa Zaviyesi ile ilgili *Kastamonu Şer'iyye Sicili*'nde tespit edilen son hükme göre zaviye vakfının yukarıda zikredilen mülklere ilave olarak Araç kazası Karapürçek Divanı Hıraşatlar köyüne tabi 40,5 dönüm kadar tarlası mevcuttur (KŞS, nr.125, s.66, Hüküm 141).

Abdal Paşa Zaviyesi'nin 1865 tarihli aşar (öşür) defterine göre Mesudiye, Çukurpelit ve Toygaören köylerinde de vakıf arazileri vardı. 1874-1881 yılları arası vakıf kayıtlarında Abdal Paşa Zaviyesi vakfının

Fahri Maden

toplamda 13.305 kuruş geliri vardır (VGMA, Defter nr. 3626, s.111). 1878 yılı vakıf muhasebe defterindeki kayıtlara göre Araç Pazaryeri'nin zemini ve üzerindeki bazı dükkânların kirası vakfa aittir. Bu tarihte zaviyedarlık vazifesi de Ali evlatları Mustafa, Hasan ve İsmail ile Süleyman evlatları İbrahim, Numan, Hasan ve Raşit isimli şeyhler uhdesinde bulunmaktaydı. Abdal Paşa Zaviyesi Vakfı'nın 1884-1894 yıllarında 10.890 kuruş (VGMA, Defter nr. 2462, s.114, 143, 204), 1891'de 1895-1897 yılları arası aşar gelirleri 2.178 kuruş kadardı (VGMA, Defter nr. 3133, s.24).

Resim 4. Abdal Paşa Zaviyesi Vakfı'nın 1895-1897 yılları aşar gelirleri (VGMA, Defter nr. 3133, s.24)

Tablo 1. Abdal Paşa Zaviyesi Vakfı 1898 Yılı Muhasebesi

Araç'da Abdal Paşa Zaviyesi vakfının zîrde muharrer seneler muhasebesidir numara 105 fi 13 Mart sene (1)314 (25 Mart 1898).		
Guruş		
1.089	Bedel-i aşar	
363	Sülüsü olub havalesi muhasebat	
726	Sülüsani olub havalesi mucebince i'tası lazım gelan sene 311/1895	
726	Sülüsani olub havalesi mucebince i'tası lazım gelan sene 312/1896	
726	Sülüsani olub havalesi mucebince i'tası lazım gelan sene 313/1897	
2.178		
204		
1.974	Zaviyedar İbrahim hissesi olub Şubat sene 313 evâhirinde (12 Mart 1898) vefat etmesi cihetiyle ilerüde dört sene verilmek üzere mal sandığında mevku kat'ı lâzım	
	Guruş	Sene
	68	311/1895
	68	312/1896
	68	313/1897

Araç ve Çevresindeki Zaviye, Tekke ve Türbelerin Kurumsal İşleyişi

20 para	544 guruş	Ma'aş-ı muharrer ve harç muhasebesi			Para	Guruş	Sene
					20	181	311/1895
					20	181	312/1896
					<u>20</u>	<u>181</u>	313/1897
					20	544	
20 para	1.429 guruş	Taksimâtı					
		Bedel-i icmal	311/1895 senesi	312/1896 senesi	313/1897 senesi		
		30 816	10 272	10 272	10 272	Ali hissesi nısf eyyâm-ı hâliye	
		30 204	10 68	10 68	10 68	Numan hissesi an nısf-ı rub' kezâ	
		408	136	136	136	Hasan ve Raşid hissesi an nısf-ı rub' bedeli	
20 para	1.429 guruş	20 para 1.429 guruş	20 476	20 476	20 476	Guruş	
						204 Hasan Hissesi ber-hâyat	
						204 Raşid hissesi fevt olmağla eyyâm-ı haliye	
						408	
				Bu dahi			
		Guruş					
		20 544	Ma'aş-ı muharrer harç-ı muhasebesi				
		20 1.225	Hisse-i mhalûlesi				
		1.770					
		204	Vakfına a'id olan				
		1.974					
İşbu bâlâda muharrer muhasebe ma'rifet-i acizanemin rü'yet olunduğunu takriben işbu şerhle tem-hir kılındı fi 17 Mart sene 314 (29 Mart 1898).							
Zaviyedar-ı vakf-ı mezbur Hasan							

Araç evkaf memurluğundan merkeze yazılan 14 Eylül 1909 tarihli yazıda, mütevellileri olan vakıf evladından Seyyid İbrahim, Numan, Hasan ve Raşid'in vefat ettikleri ve henüz başkasına berat verilmediği beyan edilmişti. Ekim 1909 tarihli belgede ise Cidalcioğlu Ali Ağa'nın müteveli bulunduğu görülmektedir (VGMA, Deter nr. 4101, s.89). Yine 1910 ve 1912 tarihli belgelerde ismi geçen zatların vefatlarının ardından vakıf evladından büyük evlat İbrahim oğlu Ali Efendi'ye tevchih yapıldığı anlaşılmaktadır (VGMA, Defter nr. 204, s.328; VGMA, Defter nr. 4092, s.133). Keza o yıllara ait diğer kayıtlarda da zaviyedar Cidalcioğlu Ali Efendi'nin hayatta olduğu, zaviyenin ise mevcut ve mamur bir şekilde ayende ve revendeye yemek ikram ettiği belirtilmektedir (VGMA, Defter nr. 4101, s.248; VGMA, Deter nr. 4050, s.5). 1917 yılında zaviye vakfının aşar gelirinin 726 kuruş olduğu tespit edilmektedir (VGMA, Defter nr. 3745, s.147).

Tüm tekke ve türbelerin 1925 yılında kapatılmasına kadar faaliyetleri devam eden zaviyeden günümüze kalan sadece Araç ilçe merkezinin güneyinden geçen çayın kenarında ve Terminal binasının yakınındaki türbedir. Dikdörtgen planlı türbe, kesme taştan yapılmış, üstü açık dört duvardan ibarettir. Türbenin içinde mezarların kime ait olduğuna dair bilgi yoktur. Bunlardan birisinin İsfendiyar Bey eşi Tatlı Hatun'a ait olduğu söylenmekte ise de yukarıda da belirtildiği üzere onun mezarı Sinop'tadır.

Bununla birlikte Abdal Paşa Zaviyesi ve eklentilerinin kazanın kurulmasındaki ilk bina yapı grubundan olduğu anlaşılmaktadır. Bu yönüyle şehir bu zaviyenin etrafında gelişen yerleşmeyle şekillenmiş ve oluşmuştur. Keza zaviyenin yakınında bir pazaryeri kurulmuş, haftanın belirli günlerinde köylerden de gelen ahali bu pazaryerinde ticari faaliyette bulunmuştur. Ayrıca zaviye vakfına ait dükkânların varlığı kazadaki ekonomik canlılıkta bu zaviyenin lokomotif görevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Arşiv kayıtlarından yukarıda tespit edilen zaviyenin pek çok şeyhi, aşağıda ele alınacak diğer tekke ve zaviyelerdekilerle beraber Türk göçleriyle XII. yüzyıldan itibaren bölgeye gelip yerleşen ahalinin dinî bilgileri öğrenmelerine ve yaşamalarına olanak sağlamışlardır. Böylece Araç'ta Abdal Paşa Zaviyesi etrafında halk hem sosyo-ekonomik faaliyetlerde bulunmuş hem de burada İslam dinini yaşama imkânı bulmuşlardır. Ayrıca Abdal Paşa Zaviyesi, vakfedilen araziler ve çok sayıda köylerin gelirleri sayesinde bölgede ayende ve revendeye (gelip geçen misafirlere ve yolculara) barınma ve yemek hizmetleri vererek bir sosyal tesis vazifesi yerine getirmiştir. Zaviyenin doğrudan halkın yaşamını kolaylaştıran bu hizmetleri kazaya yerleşimin zamanla artmasına ve kazada nüfusun çoğalmasına olanak sağlamıştır.

2) Ede Sultan Türbe ve Zaviyesi

Alınvıran köyünde vakfî bulunan Ede Sultan Türbe ve Zaviyesi (BOA, EV.d, nr.14539, v.2a, 3b) diğer adıyla Edemor Sultan Zaviyesi'nin (BOA, EV.MKT, 2490/80; BOA, EV.MKT.CHT, 562/11; VGMA, Defter nr. 309, s.83; VGMA, Defter nr. 204, s.98) kuruluş tarihi bilinmemekte ise de Candaroğulları döneminde mevcudiyeti tespit edilmiştir. Zira II. Bayezid dönemi (1481-1512) tahrir defterine göre bu tarihte adı geçen köyde üç çiftlik vakıf arazisi bulunan zaviye, o dönemde Şeyh Cemal yönetimindedir. Kastamonu'nun Osmanlı toprağına ilhakından önce de burada şeyh olan Cemal Efendi aynı köy ve civarındaki 40 hâneli üç adet çiftlik ve bir değirmen vakfına mutasarrıftır (Kuruca, 1995: 210-211). Zaviyenin kurucusu Ede Sultan'ın türbesi köy mezarlığının girişindedir. Daha önce ahşap çatma olan türbenin yerine son zamanlarda kubbeli ve betonarme bir bina yapılmıştır.

Araç'ın Alınvıran köyünde Ede Sultan Zaviyesi ayende ve revendeye yemek ikram edilen bir zaviye idi. *Kastamonu Şer'iyye Sicil* kayıtlarına göre 1752 tarihli hükümde mütevellî Hacı Hasan oğlu Şeyh Molla Mehmet Halife zaviye vakfına ait olan köyün aşarı ve diğer vergilerini isimlerini verdiği şahısların zapt edip kendi şahsi ihtiyaçlarına harcadıklarını haber vermişti. Bu olay aslında vakıf evlatları arasında yaşanan bir mücadele idi. Şeyh Mehmet Halife, vakıf gelirlerinden 150 kile öşürden kendisine ve kardeşleri Molla Mustafa, Molla Hasan, Molla Halil ve İbrahim Bey'e isabet eden hisselerinin de aliverilmesi talebinde bulunmuştu. Köy ahalisinden Ali, Mustafa, Habib ve diğer Mustafa, Ede Sultan Zaviyesi gelirlerini vâkıfın koyduğu şart gereği ayende ve revendeye itam-ı taam ve tekkenin umuruna rüyet ile misafirlere yemek ikramı için harcadıklarını, ellerinde eskiden beri bu göreve evladiyet ve meşrutiyet üzere mutasarrıf olduklarını gösteren evrak ile etrafta da şöhret bulduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca sözlerine Kastamonu'da İsmail Bey mahallesinde ikamet eden Şeyh Mehmet Halife ile bir konuda görüş birliğine varıldıklarını da ilave etmişlerdir. Bu konu eskiden olduğu gibi zaviyede misafirlere yemek ikramına devam etmeleridir. Şahitlerin de bu durumu onaylamaları ve yetmiş seksen seneden beri köy ahalisinden adı geçen kişilerin vakıf gelirlerini misafirlere yemek ikramına harcadıkları anlaşılmıştır. Netice olarak Şeyh Molla Mehmet Halife'nin kendi nefsi için hisse davasında bulunduğu tespit edilerek Ede Sultan Zaviyesi vakıf gelirlerini taksim düşüncesinden ve adı geçen kişilerle bu konuda muarazadan men edilmiştir (KŞS,

nr.45, s.14-15, Hüküm 29; nr.46, s.40, Hüküm 73). Ancak iki taraf arasında sorun çözülmemiştir. İki yıl sonra ise bu defa şikâyetçi olan taraf Ali, Habib ve Mustafa isimli şahıslardır. Aralarında anlaşma olmasına rağmen Şeyh Mehmet Halife, 1753 yılında üzerlerine Kütahya bölüğü adı verilen askeri birliği getirip 135 kuruşlarını zorla almıştır. Ayrıca bu kadarla da iktifa etmemiş, Kütahya valisi tarafından mübaşir getirip onları kanun dışı bir şekilde zincire vurdurup beş gün hapsedirmiş ve 270 kuruşlarını daha aldırıştır. Bu paraların kendisinden geri alınmasını talep etmişlerdir. Bu iddialar karşısında Şeyh Mehmet Halife verdiği cevabında Kütahya'dan iki defa mübaşir getirttiğini kabul etmiş, ancak diğer iddiaları reddetmiştir. Bununla birlikte mahkemede dinlenen şahitler diğer vakıf evlatlarını doğrulamıştır. Alınan fetva gereğince Şeyh Mehmet Efendi'den 270 kuruş geri alınarak vakıf evlatlarına iade edilmiş, Şeyh Efendi'ye tembihte bulunulmuştur (KŞS, nr.46, s.40, Hüküm 73; nr.46, s.41-42, Hüküm 74). Zaviye vakfına bir müdahale de 1795 yılında Mustafa isimli şahıstan gelmiş, ancak vakfın Şeyh Ede evladına şart olduğu ifade edilerek müdahale men edilmiştir (BOA, C. EV, 391/19837).

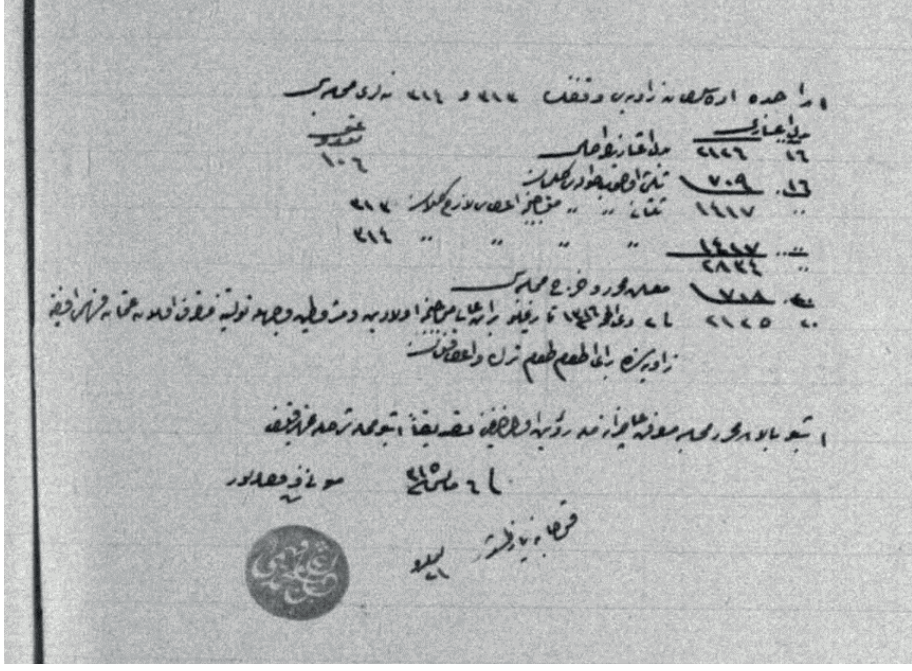
Alınvıran köyündeki Ede Sultan Zaviyesi Vakfı'nın 1816-1818 yıllarında mütevellisi vakıf evlâdından Hacı Osman oğlu Lülecioğlu Ahmet, Alınvıran köyünden Karaoğlu Osman, Moralioğlu Ahmet, Saraçoğlu Ahmet, Tiryakioğlu Halil, Mehmet oğlu Numan, Türkmenoğlu Ahmet, Kapıkıran ve Gökmehtemoğlu Mehmet isimli kişilerden vâkıfın şartı gereği ayende ve revendeye yemek ikramı için vergi talep ettiğinde vermedikleri gerekçesiyle davacı olmuştur. Her ne kadar adı geçen kişiler "*bizler de evlad-ı vakıf olduğumuzdan başka köylerdeki aşarı toplar zaviyede yemek ikram ederiz*" demişlerse de vakıf arazisinde ziraat yapanların ürettikleri mahsulün onda bir ösrünü misafirlere yemek ikram etmek üzere Ede Sultan Zaviyesi mütevellisine teslim etmeleri, bu kişileri ise diğer köylerdeki öşre müdahale etmemek üzere tembih edilmeleri mahkemece uygun görülmüştür (KŞS, nr.87, s.109, Hüküm 346; nr.88, s.95, Hüküm 137; nr.87, s.34, Hüküm 106; nr.87, s.165, Hüküm 520). Vakıf kayıtlarından anlaşıldığına göre Ede Sultan Zaviyesi vakfının 1852 yılında yıllık 405 kuruş (BOA, EV.MH, 375/102), 1853 yılında ise 408,5 kuruş (BOA, EV.MH, 439/57) aşar geliri vardı. Sicil kayıtları ilerleyen yıllarda bu zaviyede meydana gelen diğer gelişmelere de ışık tutmaktadır. 1863 yılına ait hükümde Ede Sultan Zaviyesi Vakfı mütevellisi ve zaviyedarı Hafız Mehmet Efendi'nin zaviyenin odasında ayende ve revendeye yemek ikram etmek üzere senelik 500 kuruş ücretle Alınvıran köyü ahalisinden Gökmehtemoğlu Mehmet'i görevlendirdiği ve bu kişinin 1831 yılından 1862 yılına kadar vazifesini yerine getirdiği anlaşılmaktadır. Yine hükme göre Gökmehtemoğlu Mehmet vazifesi sırasında 31 yıl boyunca ücretini tam olarak almış, ancak son üç yıla ait ücret Mütevellî Hafız Mehmet'in zimmetinde kalmıştır. Gökmehtemoğlu Mehmet bu ücreti talep ettiğinde 500 kuruş kadarını daha teslim almıştır. Geri kalan miktarı ise bağışlamış, böylece dava sonuçlandırılmıştır (KŞS, nr.207, s.177, Hüküm 381).

Zaviyenin bulunduğu köyde çiftlik arazisi dışında (BOA, EV.MKT.CHT, 562/11), Avlağışayırı, Bekdüre, Çukurpelid, Karapürçek ve Sıragözü köylerinde vakıf arazileri bulunan Ede Sultan Zaviyesi'nin faaliyetleri 1862 tarihli beratla zaviyedar olan Mehmet Efendi'nin Kastamonu şehir merkezinde ikamet etmesi nedeniyle bu tarihten itibaren vekâletle yürütülmeye başlamıştır. Edemor Vakfı olarak da bilinen Ede Sultan Vakfı'nda 1856-1887 yılları arasında mütevellî olan vakıf evladından Hafız Mehmet Halife geride oğulları Ahmet Reşit Efendi ve Osman Efendi'yi bırakarak vefat etmiştir. Bu kişilerden ekber, erşed ve ehliyeti anlaşılan Ahmet Reşid Efendi vakfın mütevellîliğine getirilmiştir (KŞS, nr.142, s.133, Hüküm 283).

Ede Sultan Zaviyesi Vakfı'nın tutulan muhasebe kayıtlarındaki bilgilere göre 1847-1887 yılları arasında 37 yılda 99.143 kuruş geliri bulunmaktadır (VGMA, Defter nr. 3126, s.111; VGMA, Defter nr. 2464, s.98) Arşiv kayıtlarına göre Hafız Mehmet Efendi'nin 1887 yılında vefatı üzerine vakıf mütevellîliğinden alacağı olan 3.050 kuruş yirmi para miktarındaki ücreti mahkeme kararıyla alınarak oğlu Osman Efendi ve daha önce vefat eden kardeşi Ahmet Reşid'in mirasçıları arasında paylaşılmıştır. Bununla birlikte zaviyenin bilinen son şeyhi Hafız Mehmet Efendi'nin oğlu Lülecizâde Osman Fehmi Efendi'dir. Kastamonu'da Bey-

Fahri Maden

çelebi mahallesinde ikamet eden Osman Fehmi Efendi zaviyenin yolcu ve misafirlerine hizmet görevini vekili Alınvıran köyünden Gökmehmetoğlu İsmail aracılığıyla ifa etmiştir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde yer alan vakfın muhasebe kaydına göre 1899 tarihi itibarıyla Osman Fehmi Efendi idaresindeki Ede Sultan Vakfı'nın son iki yıla ait 2.834 kuruş geliri bulunmaktadır (VGMA, Defter nr.3133, s.47).

Resim 5. Ede Sultan Zaviyesi Vakfı'nın 1897-1898 seneleri muhasebesi (VGMA, Defter nr.3133, s.47).

Tablo 2. Ede Sultan Vakfı'nın 1897-1898 Senesi Muhasebesi

Araç'da Ede Sultan Zâviyesi vakfının (1)313 (1897) ve (1)314 (1898) seneleri muhâsebesi atık numero 106		
Bedel-i A'şârı		
Para	Guruş	
16	2.126	Bedel-i A'şâr
16	709	Sülüsü olub havâlesi gelân
--	1.417	Sülüsânı olub havâlesi mucebince i'tâsı lâzım gelân (11)313 (1897)
--	1.417	" " " " " " " " (1)314 (1898)
--	2.834	
20	718	Ma'aş-ı muharrer ve harç-ı muhâsebesi
20	2.125	Fî 2 Zilhicce sene 1316 (13 Nisan 1899) tarihlû berât-ı âli mucebince evlâdiyet ve meşrutiyet veçhile tevliyetle mutasarrıf olan Osman Fehmi Efendi'ye zâviyesinde berâ-yı it'âm-ı ta'âm terk ve i'tâ kılınan
İşbu bâlâda muharrer muhâsebe ma'rifet-i âcizânemle rü'yet olunduğu tasdikan işbu mahalle şerhile tahrir kılındı fî 6 Mayıs sene (1)315 (18 Mayıs 1899) koçana yazılmışdır aded 21.		
Mütevelli-i Vakf-ı mezbûr		
Osman Fehmi Efendi		

Bu arada isim benzerliği yüzünden Araç merkezdeki Ede Zaviyesi'yle vakıf arazileri hakkında çıkan ihtilaf 1903 tarihinde cereyan eden yazışmalar neticesinde çözülmüştür. Bu husus Şurâ-yı Devlet tarafından yazılan resmî yazıda ifade edilmiştir:

“İşbu Alınviran karyesinde vâki Edemor nâm-ı diğer Ede Sultan vakfı başka, Nefs-i Araç'ta bulunan Ede vakfı başka olmasıyla Asragömü nâm-ı diğer Sıragömü ve Alınviran ve Çukurpelid divanlarının hasılatı Alınviran karyesindeki Edemor nâm-ı diğer Ede Sultan vakfı için, nefsi Araç, Ekincik ve Belkavak divanlarının hasılatı da nefsi Araç'ta vâki Ede vakfına merbut bulunduğu...” (BOA, BEO, 2119/158864).

Ede Sultan Zaviyesi'yle ilgili gelişmelere 1907 tarihli hükümde de rastlanmaktadır. Buna göre 1862 yılında padişah onayıyla zaviye tevliyeti görevine Hafız Mehmet Efendi getirilmiş, onun 1887 yılında vefatıyla geride Ahmet Reşid ve Osman isminde iki oğlu kalmıştır. Bunlardan tevliyeti devralan Ahmet Reşid Efendi 1895 yılında vefatına kadar görevi sürdürmüştür. Ardından göreve geçen Osman Efendi 1907 tarihinde zaviye vakfının gelirlerinden kendisine intikal etmesi gereken 1528 kuruş 12.5 parayı talep etmiş, ancak mahkeme babasının vefatının üzerinden yirmi sene geçmiş olmasına ve zaman aşımı yaşanmasına binaen *Mecelle*'nin 1660. maddesi hükmüne dayalı olarak Ede Sultan Zaviyesi Vakfı'nın geçmişe dönük geliriyle ilgili talebini reddetmiştir (KŞS, nr.162, s.172-174, Hüküm 39).

Ede Sultan Zaviyesi'nin mevcut ve mamur olup içinde ayende ve revendeye yemek ikram edildiğini haber veren vakıflar arşivindeki belgede Şubat 1911'de zaviyedar Lülecizâde Osman Fehmi Efendi'nin hayatta olduğu anlaşılmaktadır (VGMA, Defter nr. 4101, s.929). Bu sırada zaviyenin yıllık 2.103 kuruş aşar geliri vardı (VGMA, Defter nr. 4101, s.328). Zaviyenin tespit edilen bu son postnişini Osman Fehmi Efendi 1911 yılı içerisinde vefat etmiştir. Eşi Lütfiye, kızları Hafıza Hayriye ve Fatma hanımlar ile oğlu Tahsin Efendi kendilerine intikal eden 470 kuruş zaviyedarlık ücretinin vakıf sandığından mahkeme kararı ile almışlardır.

3) Ekincik Köyü Ede Sultan Zaviyesi

Aktaş Divanı Ekincik köyü ve Belkavak köyünde vakıf arazileri bulunan Ede Sultan isimli bir başka zaviye daha mevcuttu. Bu zaviye Şeyhakioglu Şeyh Hasan isimli “Seyyid” adına kurulmuştur. Kuruluş tarihi bilinmemekte ise de bu zaviyenin de Candaroğulları döneminde faaliyette olduğu bilinmektedir. Zira Kastamonu toprağının Osmanlı ülkesine ilhakından sonra o zaman zaviyenin şeyhi olan Abdullah Efendi'ye Fatih Sultan Mehmet tarafından berat verilerek faaliyetine müsaade edilmiştir. Zaviyeye, Ekincik köyü ve çevresinde Hızır Bey ile ortak timar sahibi olan Ömerbeyzâde Halil Bey tarafından Belkavak köyü altından akan çay, Gökçekaya altından akan çay ve Aldıra Deresi'nden akan çay ile mahdut, resmî kayıtlarda “Dolandagir”, halk lisanında “Kışlak” adıyla bilinen tahminen on kilelik arazi zaviyeye vakfedilmiştir (KŞS, nr.86, s.20-21, Hüküm 69).

Bu zaviye bölge Osmanlı idaresine geçtiği sırada Abdullah Efendi'nin postnişinliğinde idi. Abdullah Efendi'ye Fatih Sultan Mehmet tarafından berat verilerek faaliyetine müsaade edilmişti. Şeyh Abdullah Efendi'den sonra Aktaş'taki tekke vakfı çiftliğinin mutasarrıfları arasında İsmail oğlu Hızır, Hacı Yusuf oğlu Hızır İsmail, Ali, Habib, Hızır oğlu Resul, Ahmet, Veli, İbrahim ve Resul oğlu Piri isimli şahıslar bulunmaktadır (Kuruca, 1995: 215-216). Zaviyeye, Ekincik köyü ve çevresinde Hızır Bey ile ortak timar sahibi olan Ömerbeyzâde Halil Bey tarafından Belkavak köyü altından akan çay, Gökçekaya altından akan çay ve Aldıra Deresi'nden akan çay ile mahdut, resmi kayıtlarda “Dolandagir”, halk lisanında “Kışlak” adıyla bilinen tahminen on kilelik arazi zaviyeye vakfedilmiştir (KŞS, nr.86, s.20-21, Hüküm 69). 1734 yılında zaviye vakfına ait çayıra müdahale men edilmiştir (BOA, C. EV, 274/13982). Ayrıca Şeyh Emrullah Efendi zamanında vakıf arazisine yapılan müdahale üzerine zikredilen arazi vakıf adına yeniden tescil edilmiştir. 1815 tarihli sicil kaydına göre Ede Sultan Hazretlerinin adıyla anılan bir başka zaviye Aktaş Divanı Ekincik köyünde bulunmaktaydı. O tarihte evladiyet üzere zaviyedar olan evlad-ı vakıftan Şeyh Emrullah Efendi

ibn Şeyh Ahmet Efendi Belkavak köyü ahalilerinden şikâyetçi olmuştur. Şikâyete konu olan mesele Belkavak köyü ahalilerinin zaviye vakfına bağlı halk arasında Kışlak ismiyle anılan Dolandagir sekisi, dağı, meyve ağaçları ve diğer ağaçlarıyla kaplı alana müdahaleleridir. Şeyh Emrullah Efendi Zaviyesi dâhilindeki bu mülke müdahalenin ortadan kaldırılmasını istemiştir. Belkavak köyü ahalisinden kişiler mahkemede bu konuda sorgudan geçirildikten sonra davaya konu olan yerle alakaları olmadıklarını kabul etmişler, ayrıca olası müdahale ve taarruz etmemeleri konusunda kendilerine tembihte bulunulmuştur (KŞS, nr.86, s.20-21, Hüküm 69). 1841 yılında zaviyede Şeyh Hacı İbrahim ve oğlu Hacı Abdullah Halife tasarruf ediyordu (KŞS, nr.106, s.44, Hüküm 87). 1845 yılında ise Şeyhoğlu Abdülkadir ve Delihasanoglu Osman isimli şahıslar vakfın müşterek mütevellisiydi (H. 1261 Tarihli Aktaş Divanı Temettuat Defteri). Yukarı da ifade edildiği gibi Şurâ-yı Devlet tarafından yazılan 1903 tarihli resmî yazıda, “Alınvıran Karyesi’nde vâki Ede Sultan Vakfı başka Nefs-i Araç’ta Ede Vakfı başka olmasıyla” denilerek bunların iki ayrı vakıf olduğu belirtildikten sonra Ede Zaviyesi’nin Araç Merkezi, Ekincik (Aktaş) ve Belkavak köylerinde vakıf arazileri bulunduğu ifade edilmektedir. Aynı belgedeki bilgilere göre zaviye bu tarihte mütevellisi bulunmadığından Evkaf Nezareti tarafından zabtedilmiş, bir başka ifade ile faaliyetine son verilmiştir.

4) Fakih Paşa Zaviyesi

Belgelerde Alınvıran (Alınören) Divanı’na bağlı Çalca köyünde bulunduğu bildirilen Fakih Paşa (Hızır Paşa) Zaviyesi’nin yeri tespit edilememiştir (Yakupoglu, 2009a: 553). Çevrede yapılan inceleme sonucunda zaviyenin vakıf arazilerinden Karamcakyüzü ve Hayrioluğu mevkilerinin Çukurpelit köyü sınırları dâhilinde bulunduğu gibi adı geçen köyün eski yol güzergâhında yer alan Bürümcek mahallesinde de bir misafirhanenin varlığı tespit edilmiştir. Zaviye Candaroğulları zamanında Fakih Paşa lakaplı Hızır Paşa tarafından kurulmuştur. Zaviyeye kurucusu tarafından Alınvıran ve Huruçören köylerinde Karamcakyüzü, Mevlânâyeri ve Hayrifakih Oluğu adlı çiftlikler ile Çiçekpınar (Siredik/İsredik) köyünde on kilelik olmak üzere yaklaşık yüz kilelik arazi vakfedilmiştir. Adı bilinen ilk şeyh Nurullah Efendi’nin vefatından sonra meşihat görevi II. Bayezid’in beratıyla oğulları Paşa Ahmet ve Habib efendilere tevcih edilmiştir (Kuruca, 1995: 211-212).

1566 tarihli *Vakıf Tahrir Defteri*’nde zaviye “karye-i Çalca der Alınvıran, Zaviye-i Fakih Paşa, mukarrer der tasarruf-ı fethi bâ berât-ı pâdişâhî” diye kayıtlı olup o dönemde Şeyh Fethi isimli zat görev başındadır. Bu zaviyede 1693 tarihinde Şeyh İbrahim’e, 1704 tarihli buyrultu ile de Satılmış, Recep ve Abdülbaki isimli şeyhlere müşterek berat verilmiştir. 1843 tarihli arşiv belgesine ve 1849 tarihli sicil kaydına göre burada ayende ve revendeye (gelip giden misafirler ve yolcular) yemek ikram etmek üzere, evladiyet ve meşrutiyet şartıyla tekkenişin olan Ömer Halife oğlu Abdülkadir’in vefat etmesi ve yeri boş kalması sebebiyle vâkıfın şartı gereği üçte bir mütevellisi hissesine oğlu Mehmed Sadık atanmıştır. Bu sırada diğer hissedarlar Abdülbaki oğulları Mehmet, Mustafa ve Ömer ile Süleyman oğlu Mustafa ve Ali kardeşlerdi (KŞS, nr.112, s.117, Hüküm 343; BOA, EV.THR, 136/73). Musluimamoğlu Sadık Efendi’den sonra 1850 yılında Deliabdülkâdiroğlu Mehmet Sadık Efendi meşihat görevine atanmış (BOA, EV. BRT, 96/8) zaviyenin idaresi daha sonra sekteye uğramıştır. Zaviye vakfının 1854’de 425 kuruş, 1861’de 462 kuruş 30 para, 1865’de 550 kuruş Alınvıran köyünden Kastamonu mal sandığından ahz kılınan aşar geliri vardı (BOA, EV.MH, 530/81; BOA, EV.MH, 908/3; BOA, EV.MH, 1369/41). 1860 yılında ise zaviyenin idaresi Mehmet Sadık ve Numan isimli kardeşlerin üzerinde gözükmektedir (BOA, EV.MKT.CHT, 49/44). Bununla birlikte 1878 senesinde vakfın mütevellisi bulunmadığından, zaviye misafirhanesinin tamir masrafı dâhil olmak üzere muhasebesi İmam Bayram Hafız marifetiyle görülmüştür (H. 1294 Tarihli Muhasebe Defteri). Zaviye bulunduğu köyün adıyla da “Çalca Fakih Paşa Zaviyesi” şeklinde arşiv kayıtlarına yansımıştır. Zaviye vakfının 1874-1880 arası 5.505 kuruş geliri vardır (VGMA, Defter nr. 3626, s.111). Araç idare meclisi derkenarında zaviyenin 1887 yılında mevcut ve mamur olup ayende ve revendeye yemek ikramına devam ettiği, üçte bir hisselik zaviye idaresinin ise evlad-ı vakıfdan Sadık oğlu Ali ve Numan Efendilerin uhde-

sinde olduğu zikredilmiştir (VGMA, Defter nr. 4102, s.415). Zaviye vakfı türbenişinlik cihetine 1909'da Ağacızkâde Mehmet Vahid Efendi görevlendirilmiştir (VGMA, Defter nr. 4019, s.29).

Kastamonu Şer'iyye Sicil kayıtları Araç kazası İşredik köyünde Fakih Dede Sultan isminde bir zaviyeye daha işaret etmektedir. Günümüzde İhsangazi ilçesi Çiçekpınarı köyü sınırları dâhilinde bulunan zaviyenin zaviyedarlığına mutasarrıf Mehmet Halife'nin elinde olan beratı kazaen kaybettiğinden talebi üzerine 1842 tarihinde yeniden berat verilmiştir (KŞS, nr.207, s.74, Hüküm 104; BOA, EV.BKB, 115/154).

5) Şehrimanlar Zaviyesi

Şehrimanlar köyündeki zaviyenin kurucusu Doğan Arslan isimli hayır sahibi, ilk şeyhi de bu zatın evladından Şehriman olup bu zatın adıyla şöhret bulmuştur. Her iki zatın hayatı ve yaşadığı dönem hakkında bilgi elde edilememiş ise de en geç Candaroğulları veya daha erken bir dönemde yaşadıkları tahmin edilmektedir. Çünkü II. Bayezid dönemi *Tahrir Defteri*'ne göre o sırada zaviyenin müşterek şeyhleri olan İbrahim oğlu Bayezid Fakih ve Hacı Hamza oğlu Mahmut Fakih bu görevi babalarından devralmışlardır. Zaviyeye, Doğan Arslan tarafından evladiyet üzere yedi hâneli bir çiftlik vakfedilmiştir (BOA, DH.UMVM, 134-78; Kuruca, 1995: 212).

Vakıf Tahrir Defteri'nde 1566 yılında Şehrimanlar köyündeki zaviyenin kurucusu ve o zamana kadar görev ifa edenler hakkında şu bilgiler verilmektedir:

“Vakf-ı Zaviye-i Şehriman. Vâkıf Doğan Arslan âl-i evladından Şeyh Şehriman. Halen adı geçen şeyhin neslinden Şeyh Mahmut oğlu Hamza vefat etmiş olup oğulları Mesut, Mehmet ve Hacı Murat babaları hisselerine, vefat eden Şeyh Mahmut'un hissesine Şeyh Mehmet oğlu Abdülkadir, Şeyh İbrahim'in hissesine oğlu Üveys, Şeyh Kasım'ın yerine oğulları Mahmut ve İsrail, Şeyh Mehmet'in yerine de oğlu İsa padişah beratıyla mutasarrıf olmuşlardır. Şeyh Mahmut oğlu Mehmet'in vefatıyla hissesi oğulları Muharrem ve Ramazan, Şeyh Mürsel'in vefatıyla hissesi oğulları Veli ve Ali, Derviş Hasan oğlu Dede'nin vefatıyla hissesi oğulları Yusuf ve İsmail, Mezid Fakih oğlu Ramazan'ın vefatı üzerine de hissesi oğlu Bahşayış'e tevcih edilmiştir (Hicri 1294 Tarihli Muhasebe Defteri).”

Kastamonu Şer'iyye Sicilleri'nde 1720 tarihli hükümde Sirt kazasındaki Şehrimanlar, Demirli ve Taşpınar Tekkeleri zaviyedarları kendilerinin vergi talebiyle rencide edildiklerinden şikâyetçi oldukları tespit edilmektedir (KŞS, nr.23, s.150-151, Hüküm 340-341). Şehrimanlar köyünden başka Kayadibi, Recepbey, Müslümler, Terkebölük, Demirli, Taşpınar ve Dotla köylerinde de zaviyenin vakıf arazileri vardır. *Kastamonu Şer'iyye Sicilleri*'ndeki 1721 tarihli hükme göre Sirt kazası Dolayigüney Divanı Müslümler köyü, Terkebölük köyü ve Dotla Divanı sakinlerinden kişiler ile kazadaki Şehriman Tekkesi zaviyedarları arasında vergi anlaşmazlığı çıkmıştır. Adı geçen köy ahalisinden kişiler evladiyet ve meşrutiyet üzere Şehriman Tekyesi zaviyedarları olan Recep oğlu Abdülkadir, Hayrullah oğlu Mehmet ve Mustafa oğlu Recep, zaviye mülhakatından Demirli ve Taşpınar köyleri sakinlerinden Şaban oğlu Mehmet'in kendilerinden zaviye vakfı toprağında oldukları gerekçesiyle vergiden hisse talep ettiklerini, bu durumun ortadan kaldırılmasını talep etmişlerdir. Talepleri yerinde görülerek zaviyedarlardan köylülerin hisse talebiyle rahatsız edilmemeleri tembihte bulunulmuştur (KŞS, nr.23, s.50, Hüküm 67).

Vâkıfın neslinden erkek evlat kalmadığı gerekçesiyle vakfın idaresi Araç kazası İdare Meclisi'nin 27 Ekim 1886 tarihli kararı ile maarif müdürlüğüne devredilmiştir. Adı geçen müdürlük ve vakıflar idaresinin ortak teşebbüsüyle 1893 yılında cami, türbe, mektep ve çeşme tamir edilmiştir. 1900 yılı muhasebesi, mahkemece mütevellî tayin edilen Hayrioğullarından Halil oğlu Alişan, Hacımehmetoğullarından İbrahim oğulları Emin, Mehmet, Recep ve Halil efendiler tarafından görülen zaviyenin 1923 yılında Şeyh Mehmet Efendi yönetiminde açık olduğu muhasebe kayıtlarından anlaşılmaktadır.

Zaviyeden günümüze ulaşan dergâh cami, çeşme ve türbe Şehrmanlar köyünün bir kilometre kadar güney çıkışıdır. Zaviyenin kurucusu Şeyh Şehrman'ın türbesi caminin önündeki mezarlığın ortasındadır. Sandukalardan birisinin Şeyh Şehrman isimli zata ait olduğu bilinmekte ise de diğerinin aidiyeti belli değildir. Köye adını veren ve belgelere göre itibarlı zaviyeler arasında bulunan zaviyenin kurucusuna ait türbe, hiç de layık olmadığı halde ıssız ve bakımsız bir durumdadır.

6) Şeyh Zeynelabidin Zaviyesi

Beylikler döneminden başlayarak yukarıda zikredilenlere ilave olarak Araç bölgesinde çok sayıda zaviye kurulmuş, gelen ve geçen misafirlere ikramda bulunmak amacıyla bu zaviyelere vakıflar bağışlanmıştı. Boyalı nahiyesinin Aşağafşar divanı Kovanlı (Memaç/Memeç) köyünde (BOA, EV.MKT, 2599/46) bulunan "sülâle-i tâhireden" (BOA, EV.MKT, 2206/62) Şeyh Zeynelabidin Zaviyesi bölgede bulunan kadim zaviyelerden birisidir. İsfendiyar Bey zamanında mevcut olan zaviyenin vakfiyesi 1421 yılında düzenlenmiştir (Yakupoğlu, 2009a: 561). Kovanlı (Memaç/Memeç) köyünün öşürü ayrılan, harap değirmi bulunan Fatih Sultan Mehmet tarafından berat verilerek Mehmet oğlu Derviş Yakup'un tasarrufundaki Zeynelabidin Zaviyesi, 1566 tarihinde Hüsam Efendi'nin idaresinde idi. Bununla birlikte Zeynelabidin Zaviyesi hakkında XIX. yüzyıla kadar elimizde bilgi bulunmamaktadır.

Zaviyenin meşihatının yarım hissesine Nisan 1854'de vakıf evladından Ahmet ve diğer yarım hissesine Haziran 1861'de yine vakıf evladından Mahmut Efendi atanmıştır. Bu atama kararnamesinde zaviyenin vakfiyesinin bulunmadığı belirtilmiştir (BOA, EV.MKT, 2599/46). Zaviyedarlığı müştereken ifa eden Şeyhoğlu Molla Ahmet ve Çukadaroğlu Hacı Mahmut efendilerin 1888 yılında vefatları üzerine görev Mahmut Efendi'nin oğulları Çukadaroğlu Abdullah Sadık, Mehmet Necip ve Şeyhzâde Numan ile Ahmet Efendi'nin oğlu Şeyhoğlu Mehmet Tevfik efendilere intikal etmiştir. Bu sırada zaviye vakfının 1.552 kuruş aşar geliri vardır.³ Deniz Karakolundan polis efradından İbrahim isimli bir şahıs Haziran 1896'da yaptığı başvuruda 15 seneden beri zaviye gelirlerinin zaviyede misafirlere ve ziyaretçilere harcanmayıp zaviyedarların gelirleri kendi umurlarına harcadıklarını, bu sebeple zaviyenin külliye harap ve yıkılmak üzere olduğunu, zaviyenin kapısı dahi kalmayıp adeta çoban ahır şekline geldiğini, bu suistimale son verilerek mevcut zaviyedarların azledilerek yerlerine uygun kişilerin tayin edilmelerini, vakfiye şartları yerine getirilip görevi suiistimal edenlerden şimdiye kadarki gelirler istirdat edilerek zaviyenin tamirine ve ihyasına harcanmasını talep etmiştir (BOA, EV.MKT, 2206/62). Bu başvuru üzerine yapılan incelemede zaviyedar atanan kişilerin beratları verilmediğinden zaviye gelirlerine tasarruf edemedikleri, bu durumda zaviyenin harap olma ihtimali ortaya çıktığı, varsa harap mahallerinin keşfedilip keşif defterinin hazine gönderilmesi istenmiştir (BOA, EV.MKT, 2213/65). Ayrıca 1888 yılında birbirini müteakip Mahmut ve Ahmet efendilerin vefatının ardından uzun süre Mehmet Necip ve Mehmet Tevfik efendilere berat verilmediğinden 1878-1899 yılları arası gelire tasarruf edememişler, bu arada zaviyede "gelip giden misafirlere itaam-ı taamı" üç-dört kıta arazilerini satarak karşılamışlardır. Bu mağduriyetin giderilmesini istemişlerdir (BOA, EV.MKT, 2488/126). 1899'da Maliye Nazırı tarafından zaviye vakfına ait köy ve mezraların (BOA, EV.MKT, 2599/46; BOA, EV.MKT, 2488/110) öşür gelirleri bedelinin belirlenmesi emredilmiştir (BOA, EV. MKT, 2496/68). Bunun üzerine zaviye vakfının 1888-1898 yıllarına ait 2.522 kuruş aşar gelirinin muhasebe kaydı tutulmuştur (VGMA, Defter nr. 3814, s.15). Bununla birlikte zaviye arazilerinden 1899 ve 1900 yıllarında 1.552'şer kuruş (BOA, EV.MKT, 2488/208; VGMA, Defter nr. 4098, s.184) ve 1901 yılında 1.536 kuruş öşür bedeli tahsil edilmiştir (VGMA, Defter nr. 4083, s.290).

³ H. 1294 Tarihli Muhasebe Defteri; VGMA, Defter nrr. 4075, s.255; VGMA, Defter nr. 309, s.171; VGMA, Defter nr. 2515, s.223; VGMA, Defter nr. 4075, s.289, 304; VGMA, Defter nr. 4077, s.143; BOA, EV.MKT, 2630/76; BOA, EV.MKT, 2489/105.

Ekim 1910 tarihinde evkaf kaleminden yazılan bir yazıda zaviyenin tevliyetinin kimin tasarrufunda olduğu Araç kaymakamlığından sorulmuştur (VGMA, Defter nr. 4064, s.221). Bunun üzerine yapılan incelemede ve köy ihtiyar heyetinin düzenlediği belgede Memaç köyünde mevcut ve mamur olup ayende ve revendeye yemek ikramında bulunulan zaviyede Çukadaroğlu Abdullah Sadık Efendi ve Şeyhoğlu Mehmet Tefik Efendi'nin görevi müştereken yürüttükleri anlaşılmıştır.⁴

Ancak aynı yıl içerisinde evkaf kalemine yapılan bir başvuruda Mehmet Efendi'nin zaviyeye uzakta ikamet ettiğinden hizmetlerin Necib Efendi tarafından vekâleten yürütüldüğü, bu durumun uygun olmadığı belirtilmiştir. Çözü olarak Mehmet Efendi'nin zaviyeye yakın ikametinin sağlanması, ayende ve revendeye yemek hizmetini bizzat yürümesi istenmiştir (VGMA, Defter nr. 4064, s.561). İlerleyen süreçte yemek hizmetini sürdürmekte olan zaviye (VGMA, Defter nr. 4050, s.4) vakfının 1912 yılında yıllık 1.536 kuruş aşar gelir mevcuttur (VGMA, Defter nr. 4101, s.84, 282). Elimizdeki vakıf arşivindeki belgelere göre 1913 yılında Şeyh Zeynelabidin Zaviyesi hala Çukadarzâde Sadık Efendi ile Şeyhoğlu Mehmet Efendi'ye vekâleten Çukadarzâde Necib Efendi'nin idaresinde bulunuyordu (VGMA, Defter nr. 4101, s.101).

7) Yalıncağ Zaviyesi

Halk tarafından "Cövre" diye telaffuz edilen Döğrek köyünde Yalıncağ Zaviyesi II. Bayezid dönemi *Vakıf Tahrir Defteri*'ne yansımıştır. Candaroğullarından Osmanlı'ya intikal eden zaviyelerdendir. Yarım çiftlik vakıf arazisi bulunan zaviyenin 1553 yılında Döğrek köyünün 100 akçelik gelirine sahipti (Tosunoğlu, 1993: 44). 1566 tarihinde şeyhi Hızır Fakih, 1691 tarihinde ise Şeyh İbrahim Efendi'dir. Şer'iyye Sicil kayıtlarında zaviyenin şeyhlerinden Hacı Ahmet Efendi'nin Şeyh Şaban-ı Veli Tekkesi Şeyhi Mehmet Efendi'ye altmış adet keçi ve yirmi adet koyundan oluşan bir sürü hibe verdiği ve 1724 yılında Hac yolunda vefat ettiği tespit edilmektedir (KŞS, nr.27, s.212, Hüküm 1).

8) Ahi Baba Zaviyesi

Ahiliğin Kastamonu bölgesinde faaliyetleri ve şehrin sosyo-ekonomik yapısına katkıları İbn Batuta tarafından anlatılmaktadır. Kırk kişilik bir heyetle 1331 yılında, kış ortasında şehre misafir olan İbn Batuta Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi burada da Ahi zaviyelerine konuk olmuştur. Seyyah kara kış ortasında şehirde müşahede ettiği bolluk ve ucuzluk karşısında çok şaşmıştır. Şüphesiz bu bolluğun temel sebebi Ahilerdi.

Bölgedeki Ahi temsilcilerinden biri olan Ahi Baba Zaviyesi, Araç'ın Çal⁵ köyünde faaliyet göstermiştir. Ahşap çatma türbe binasının içinde bulunan sandukaların altındaki iki mezarın bu zaviyenin kurucusu Tursun Fakih ve oğlu Hızır Fakih'e ait olduğu kuvvetle muhtemeldir. Ahi Baba unvanı da bu iki şeyhten birisine aittir. II. Bayezid dönemi kayıtlarında Dursun Fakih oğlu Hızır Fakih'in, günümüz idari taksimatında başka muhtarlıklara ayrılmış olan Çal Divanı'na bağlı Uğna (Unna) ve Kapılı köylerinde bulunan Kaya adlı çiftlik, bir bostan yeri ve iki ocak su değirmenini Ahi Baba Zaviyesi'ne vakfettiği ve padişah beratıyla kendisinin mutasarrıf olduğu yazılıdır. *Vakıf Tahrir Defteri*'ne göre 1556 tarihinde zaviye Şeyh İbrahim Efendi yönetimindedir. Daha sonraki vakıf muhasebe belgelerinde, zaviyenin vakfı olarak ayrıntıya girilmeden sadece Çal Divanı gösterilmiştir. Tapu kütüklerinde Aşağı Çal ve Pelitören köylerinde de vakıf arazilerinin bulunduğu görülmektedir.

Tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar zaviyenin açık ve ma'mur olduğu, bir oda ve divanhânededen ibaret olan binada misafirler ve yolcuların (*Kastamonu Adliyesi Zimmet Defteri*, Kayıt nr.78) ağırlandığı anlaşılmaktadır. 1841 tarihli belgede birbirini müteakiben zaviyedarlar Recep oğlu Ali ve Mustafa, İbrahim oğlu İsmail ve Süleyman'ın vefatları üzerine erbab-ı istihkaktan oğulları Ali oğlu Ebubekir ve Mehmet Sadık, Mustafa oğlu Mehmet, İsmail oğlu Süleyman, Süleyman oğlu Osman ve Abdullah göreve tevcih edilmişlerdir (VGMA, Defter nr. 286, s.333; VGMA, Defter nr. 2515, s.32).

4 VGMA, Defter nr. 4104, s.196; VGMA, Defter nr. 4101, s.283; VGMA, Defter nr. 4064, s.214; VGMA, Defter nr. 4050, s.2.

5 Bazı arşiv kayıtlarında köyün adı "Çay" olarak geçmektedir. BOA, EV.ZMT, 197/268.

Kastamonu Şer'iyye Sicil kayıtlarında bu zaviye ile ilgi üç hüküm tespit edilmiştir. İlk hükme göre Ahi Baba Zaviyesi Vakfı'nın Mart 1841-Şubat 1842 arası aşar gelirinin gözden geçirilmesi söz konusuydu. Buna göre Ahi Baba Zaviyesi Vakfı'nın zaviyedarlığına mutasarrıf olan Ebubekir, Mehmet Sadık, Mehmet, İsmail oğlu Süleyman, Osman ve Abdullah'ın tahsil ettikleri aşar vergisi hesabı gözden geçirilerek iki senelik muhasebe defteri hazırlanmıştır. *Muhasebe Defteri*'ne göre vakfın 544.5 kuruş geliri, 173 kuruş 4 para da gideri bulunmaktadır (KŞS, nr.107, s.34, Hüküm 72).

Ahi Baba Zaviyesi Vakfı'nın Çal köyünde 70 kilelik arazisi mevcuttu. Bu araziye ekip biçen ahalden vergi talep edilmemektedir. Ancak zaman zaman bu konuda sıkıntılarla karşılaşmıştır. 1845 yılında zaviye mütevellileri Seyyid Mehmet Sadık, Seyyid Ebubekir, Seyyid Mehmet, Seyyid Osman, Seyyid Abdullah ve Seyyid Süleyman sadaret makamına başvuruda bulunarak tasarruflarında avarız vergisine tabi emlak olmadığı halde kendilerinden *tekalif-i şakka* talep edildiğini dile getirmişler ve bu durumun men edilmesini talep etmişlerdir (BOA, EV.THR, 285/7). 1852'de zaviye vakfının 600 kuruş geliri mevcuttu (BOA, EV.MH, 391/39). *Kastamonu Şer'iyye Sicili*'ndeki ikinci hükümde az önce adı geçen zaviyedarlardan Ebubekir oğlu Osman'ı, Osman oğlu Veliyüddin'i, Mehmet ise iki oğlu Halil ve Ahmet'i geride bırakarak vefat etmişlerdir. Bunun üzerine 1854'de zaviyedarlık görevine ismi geçen kişiler atanmışlardır (KŞS, nr.112, s.217, Hüküm 657/3; VGMA, Defter nr. 2515, s.32; BOA, EV.MKT.CHT, 49/44).

Vakıf arşivindeki kayıtlara göre 1856-1860 arası Ahi Baba Zaviyesi Vakfı'nın 1.554,5 kuruş aşar geliri olup bu gelir maaş ve harç ücretleri ile zaviye misafirlerine yemek parası olarak ayrılmıştır. Bu dönemde zaviye vakfına ait Çal köyündeki arazilerde 21 kıyve buğday, 25.5 kıyve arpa ve 25 kıyve mısır yetişmiştir (VGMA, Defter nr. 2470, v.22a, 25, 194, 208; BOA, EV.MH, 536/112; BOA, EV.ZMT, 197/268). 1863'de zaviye vakfının 623 kuruş geliri vardı (BOA, EV.MH, 950/96). *Kastamonu Şer'iyye Sicili*'ndeki 1864 tarihli üçüncü hükümde yine bir zaviyedar değişimi söz konusudur. Zaviyedarlardan Abdullah Halife'nin vefatı üzerine oğlu Abdullah daha altı yaşında bulunduğundan o kesb-i liyakat edinceye kadar yerine Suhteoğlu Abdurrahman görevlendirilmiştir. Bu arada zaviyenin mevcut ve mamur bir durumda, içinde yemek ikram edildiği haber verilmiştir (KŞS, nr.123, s.30, Hüküm 139). 1866-1868 yıllarında zaviye vakfının geliri toplam 1.980 kuruştur (BOA, EV.MH, 1369/41; BOA, EV.MH, 1407/1). 1870'de Çal köyünde faaliyetine devam eden zaviyenin Süleyman Efendi idaresinde olduğu anlaşılmaktadır (BOA, EV.MKT, 525/2). Ahi Baba Zaviyesi vakfının 1847-1874 yılları arası 27 yıllık 24.734 kuruş (VGMA, Defter nr. 2464, s.98; VGMA, Defter nr. 3126, s.111), 1887 yılında ise bir yıllık 597,5 kuruş geliri vardı (VGMA, Defter nr. 4102, s.496).

1910 yılında Ahi Baba Zaviyesi Vakfı'nın sahip olduğu emlak ve mülklerle ilgili bir soruşturma söz konusu olmuştur. O sırada vakıf evladından Emiroğlu Aziz, Emrullah ve Mehmet imzalarıyla verilen bir dilekçede zaviye vakfına ait 6 kıta tarladan Değirmenönü Bostanı isimli tarlayı dayısı Sancaktaroğlu Molla Osman uhdesine kaydettiren Hatipoğlu Raşid zorla zapt ve ziraat ettiği iddiasında bulunulmuştur. Konuyu araştıran yetkililer Ahi Baba Zaviyesi Vakfı'nın Araç'a tabi Uğna ve Çal köyünde bir çiftlik, bir değirmen, bostanlık ve bir harap değirmen ocağına sahip olduğunu tespit etmişlerdir. İddia edilen müdahalenin tahkik edilmesi ve böyle bir tecavüzün gerçek olması halinde derhal men edilmesi emredilmiştir (VGMA, Defter nr. 4064, s.545). Bu müdahale ortadan kaldırılamamış olmalı ki 1912 tarihli vakıflar arşivi kaydına göre Emir oğlu Emrullah adıyla verilen bir arzuhalde Ahi Baba Zaviyesi vakfının arazisine dışardan yapılan müdahalenin men edilmesi bir defa daha istenmiştir (VGMA, Defter nr. 4050, s.8).

9) Şeyh Musa Zaviyesi

Arşiv kayıtlarına yansıyan bir başka zaviye Boyalı'ya tabi Sarıhacı köyündeki Şeyh Musa Zaviyesi idi. Zaviye Boyalı Hatip köyünün Çeller mahallesi girişinde, yolun sol tarafında bulunmaktaydı. Zaviye misafirhanesinin yeri bilinmemekte ise de günümüzde mevcut değildir. Şeyh Musa Zaviyesi, Candaroğulları zamanında kurulmuştur. Adı geçen köyde bir çiftlik arazi ve bir değirmen vakfı bulunmaktadır. Kurucusu olan

Araç ve Çevresindeki Zaviye, Tekke ve Türbelerin Kurumsal İşleyişi

Şeyh Musa hakkında bilgi yoktur. Kendisinden sonra zaviyenin yönetimini devralan oğlu Şeyh İbrahim Efendi II. Bayezid döneminde vefat etmiş ve meşihat görevi padişah beratıyla Mehmet, Mustafa, Burhan ve Orhan isimli dört oğluna müştereken tevdi edilmiştir (Kuruca, 1995: 214-215). 1530 ve 1553 yıllarına ait arşiv kayıtlarına göre Sarıhacı köyünün gelirinin 350 akçelik kısmı bu zaviye vakfına aitti (Tosunoğlu, 1993: 56). 1566 tarihinde zaviyenin Şeyh Mustafa'nın oğulları Çırak, İbrahim ve Yusuf efendiler yönetiminde açık olduğu, yolcu ve fukaraya hizmet verildiği belgelerden anlaşılmaktadır.

1786 tarihli *Kastamonu Şer'iyye Sicili* hükümde zaviyedar Seyyid Mustafa vakfa bağlı köylerin ahalsinin vergilerini kendisine vermekten imtina edip timar ve zeamet sahiplerine verdikleri, bu durumun ortadan kaldırılması talebinde bulunmuştur. Zaviyenin Sarıhacı köyünde on nefer reaya, bir harap değirmen ve 350 akçe bir çiftlik yerine sahiptir. Zaviyedar Seyyid Mustafa yaptığı başvuruda, on iki seneden beri berat ile mutasarrıf olduğu Boyalı kazası sınırında Seferbeyoğlu Değirmeni'nden, Kemerleryolu'ndan, Bük'ten, Kuzboğaz'dan, Danaburnu'ndan, Karakörpe'den, Gökçukur'dan, İmamçayı'ndan, Demircigöynüğü'nden, Ilıca'dan ve Fındıklar'dan zikredilen değirmene varıncaya kadarki hududun içinde olan vakıf reayasının aşar ve diğer vergilerini vakıf tarafına eda etmeyip timar ve zeamet mutasarrıflarına eda etmeyi tercih ettiklerini, bu durumun ilgili kişilerden sorulmasını istemiştir. Yapılan inceleme ve ahalinin ifadeleri sonucunda vakıf arazi üzerinde bulunan ahalinin aşar ve diğer vergilerini timar ve zeamet sahiplerine değil hepsine vakıf tarafına teslim etmeleri tembih edilmiştir (KŞS, nr.64, s.97, Hüküm 185).

1862 tarihli bir belgede geçen, "Araç nahiyesinde Şeyh Musa Zaviyesi Vakfı tarafından tasarruf edilmekte olan Sarıhacı karyesine vuku bulan müdahalenin men'i" şeklindeki ifadelerden Hatip ve Sarıhacı köylerinin aynı divana dâhil ve arazisinin zaviyeye vakıf olduğu anlaşılmaktadır (BOA, C.EV, 578/29185). 1858 tarihli arşiv kaydına göre zaviye Hafız Mehmet Emin, Mehmet Tahir ve Kamil kardeşlerin idaresindedir (BOA, EV.MKT.CHT, 49/44). Vakıf muhasebe kayıtlarına göre 1878 tarihinde zaviye Hafız Tahir Efendi ile İstanbul'da ikamet eden kardeşleri Mehmet Emin ve Mehmet Kamil'in müştereken idaresinde ve açıktır. 1895-1896 yıllarına ait muhasebe incelemesinde zaviye vakfının 1.795,5 kuruş geliri kayıt altına alınmıştır (VGMA, Defter nr. 4075, s.84, 426). 1897-1898 yıllarına ait zaviye vakfının muhasebe kaydından o dönemde Mehmet Tahir Efendi'nin mütevellî ve zaviyedar bulunduğu anlaşılmaktadır. Aynı kayıta zaviye vakfının ilgili tarihlerde 1.596 kuruş geliri tespit edilmiştir. (VGMA, Defter nr. 3133, s.7). Bu gelirin 398 kuruşu maaş ve muhasebe harcına, 1.197 kuruşu zaviyede yemek ikram etmek üzere mütevellî ve zaviyedar verilmiştir (VGMA, Defter nr. 3133, s.7; VGMA, Defter nr. 3814, s.51).

Resim 6. Şeyh Musa Zaviyesi vakfının 1897-1898 yıllarına ait gelir muhasebesi (VGMA, Defter nr. 3133, s.7)

Fahri Maden

Tablo 3. Şeyh Musa Zaviyesi vakfının 1897-1898 yıllarına ait gelir muhasebesi

Numara 128		
Araç kazâsında Boyalı Nâhiyesi'nde Şeyh Musa Zâviyesi vakfının (1)312 (1897) ve (1)313 (1898) senesi muhâbesesi		
Bedel-i A'şarı (Guruş)		
1.197		
398	Sülüsü olub havalesi gelmiyân	
798	Sülüsânı olub i'tası lâzım gelân (1)312/1897	
798	" " " " (1)313/1898	
1.596		
398	Ma'aş-ı muharrer ve harç-ı muhasebesi	Guruş 199 (1)312/1897 <u>199</u> (1)313/1898 398
1.197	Zâviyesi derûnunda it'am-ı ta'am etmek üzere mütevellî ve zaviyedarlarına a'id olan	
İşbu muhasebe ma'rifetinle rü'yet olduğu işbu mahale şerhle teshir kılındı fi 20 Kanun-ı evvel sene (1)313 (1 Ocak 1898)		
Vakf-ı mezkûrun mütevellî ve zâviyedarı Mehmed Tahir		

1901'de Araç Mal Müdürü'nün tuttuğu kayıttan zaviye vakfının o yıla ait 798 kuruş geliri mevcut olduğu anlaşılmaktadır (VGMA, Defter nr. 4098, s.186). 1909-1910 tarihlerinde ise vakfın 1.456 kuruş geliri vardı (VGMA, Defter nr. 4101, s.284). 1909 yılında vakıf gelirleriyle ilgili Hüseyin Efendi imzasıyla bir başvuruda bulunulmuştur. Bu başvuruda Hüseyin Efendi, zaviye vakfının aşar gelirlerini Hafız Tahir Efendi'nin tahsil edip tevliyet ve zaviyedarlık cihetlerinde hakları olan kardeşleri Hafız Mehmet Emin ve Mehmet Kâmil ile mütevellî vekili olarak kendisine bir şey vermediğini belirtmiştir. Yapılan incelemede mütevellî ve zaviyedarlığın Hafız Tahir Efendi uhdesinde olduğu, adı geçenlerin üzerinde zaviyedarlık görevi bulunduğuna dair kayda rastlanmadığından bu talebe olumlu cevap verilemeyeceği bildirilmiştir (VGMA, Defter nr. 4079, s.596). Aralık 1912 tarihli arşiv kaydında Şeyh Musa Zaviyesi'nin mevcut ve mamur bir şekilde, mütevellî vekili Hatip Hüseyin Efendi idaresinde ayende ve revendeye itam-ı taam hizmeti vermeyi sürdürmektedir (VGMA, Defter nr. 4101, s.149). 1911-1912 yılları muhasebe kaydına göre zaviye vakfının mütevellîliği Tahir Efendi, Mehmet Emin Efendi ve Kâmil Efendiler uhdesindeydi. Bu tarihlerde iki yıllık vakıf geliri 1.596 kuruştur (VGMA, Defter nr. 4101, s.128).

Ekim 1918 tarihli muhasebe makbuzlarına göre bu tarihte Kirmanîzâde Şeyh Tahir Efendi mutasarrıftır ancak Kastamonu şehir merkezinde ikamet ettiğinden görevini ifa etmediği halde hilaf-ı hakikat ilmühaber alarak vakfın gelirlerinden ücretini aldığı Araç evkaf memurluğu tarafından vilayete bildirilmiştir. Kardeşleri ve müşterekleri Hafız Mehmet Emin ve Mehmet Kamil efendiler çocuksuz vefat etmişlerdir. Tapu kayıtlarına göre zaviyenin Hatip köyünde de vakıf arazileri vardır. Şeyh Musa Efendi'nin 3x3 metre ölçüsündeki ahşap türbesi köyün girişinde, misafirhanenin elli metre kadar yakınında, dere-nin orta kısmında bir kayanın üzerindedir. İçinde bir adet ahşap sanduka vardır. Türbenin dere ağzında ve sel yatağında bulunmasına ve iki tarafından su akmasına rağmen asırlardır selden zarar görmemesi çevre sakinleri tarafından şeyhin kerametine bağlanmakta olup kendisine olan ilgi ve saygıyı artırmaktadır.

10) Dede Sultan ve Tay Sultan Zaviyesi

Mergüze’de bulunan Dede Sultan ve Tay Sultan Zaviyesi’yle ilgili eldeki en eski kayıt 1693 tarihli Şer’iyye Sicil kayıdır. Bu sicil kaydına göre bu iki zaviye mütevellileri arasında vakıf köyü ahalilerinden tahsil edilen vergiler konusunda ihtilaf yaşanmıştır. Buna göre Dede Sultan Zaviyesi mütevellisi Ali Ağa görevlisi olduğu vakfa bağlı Üyücek köyünden adını verdiği kişilerin Tay Sultan Zaviyesi Vakfı’na bağlı Sorguncuk köyünden göç ettiklerini, bu kişilerden Dede Sultan Vakfı’na ait olan vergilerini talep ettiğinde Tay Sultan Zaviyesi Vakfı mütevellisi Seyyid Mahmut Çelebi’nin buna engel olduğunu ifade etmiştir. Ali Ağa’nın vergi tahsiline yapılan müdahalenin kaldırılması isteği şahitlerin de onu doğrulamasıyla kabul edilmiş, bu konuda Tay Sultan Zaviyesi mütevellisi muarazadan ve müdahaleden men edilmiştir (KŞS, nr.5, s.137, Hüküm 292). Öte yandan Kastamonu şehir merkezindeki Dede Sultan Zaviyesi Vakfı’nın da Araç, Sırt ve Mergüze çevresinde vakıf gelirleri bulunmaktadır. Şer’iyye Sicil kayıtlarında 1667-1671 yıllarına ait vakıf gelirlerinin bölgedeki vergileri tahsil eden kişilerden merkezden gönderilen Ebubekir Ağa tarafından toplanması mevzu bahistir (KŞS, nr.2, s.151-152, Hüküm 341).

11) Haraçoğlu Dergâhı

Osmanlı döneminde Nakşibendi Tarikatı’nın da Araç civarında tekkeler açtığı anlaşılmaktadır. Mergüze İsalı köyü Haraçoğlu mahallesinde XVI. yüzyılda kurulduğu tahmin edilen Nakşi Şeyh Sadeddin Harâcî’nin türbe ve dergâhının XIX. yüzyıl kayıtlarında faaliyette olduğu tespit edilmektedir (Akman, 2008: 38, 41, 44, 49, 52). Haraçoğlu Dergâhı’nın Nakşi olduğuyla ilgili bilgiler yaygın olmakla birlikte (Baltaçı-Özdirek, 2018: 111) Sadî Tarikatı’ndan olduğunu belirten de olmuştur. Ayrıca Şeyh Sadeddin Harâcî’nin Horasan erenlerinden olduğu da ifade edilmiştir. İhsan Gazi ile birlikte bölgenin fethinde bulunup Haraçoğlu köyüne yerleşmiş ve dergâh tesis etmiştir. Bugün dergâhtan geriye iz kalmamakla birlikte mimari yönden bir özelliği olmayan türbe tuğladan, çokgen planla inşa edilip üstü çatıyla örtülmüştür. Hocahacı köyündeki Hamza Dede Türbesi’nde medfun zat ise Şeyh Sadeddin Veli Hazretlerinin kardeşidir. (Çiftçi, 2018: 97-98). Şeyh Sadeddin Efendi’nin türbesinin akıl hastaları tarafından ziyaret edildiği rivayet edilmektedir (Yaşar, 1990: 72; Acar, 1991: 47). Ayrıca türbenin yakınında Şeyh Sadeddin Veli’nin havaların kurak gittiği günlerde abdest almak için kayaya asasını vurarak çıkarttığına inanılan Asa Suyu bulunmaktadır. Bu suda şifa niyetiyle hasta çocuklar yıkanmaktadır. Türbe sünnet ve düğün merasimlerinde de ziyaret edilmektedir (Kalafat, 2001: 382). Kastamonu şer’iyye sicil kayıtlarına göre 1848 yılında Haraçoğlu Dergâhı postnişin İbrahim oğlu Şeyh Hasan Efendi ile Ümmügülsüm Hatun arasında bir arazi anlaşmazlığı yaşanmıştır. Sicildeki hükümden anlaşıldığı kadarıyla Ümmügülsüm Hatun’un yarım dönüm kadar tarlasını fuzuli zapt eden, Şeyh Hasan Efendi burada ziraat yapmıştır. Şikâyetin ardından konu araştırılarak mesele halledilmiş, iki taraf arasında anlaşma sağlanmıştır (KŞS, nr.111, s.35, Hüküm 104).

12) Şeyh Muslihüddin Zaviyesi

Şeyh Muslihüddin Zaviyesi, Boyalı mıntıkasındaki Çavuş köyü merkez mahallesi ile Hatip mahallesi arasında, Candaroğlu İsmail Bey (1443-1461) tarafından yaptırılmış olan Divan Camii’nin kuzeydoğu köşesindedir. Candaroğulları döneminde Musa Fakih oğlu Şeyh Muslihüddin isimli fıkıh âlimi adına kurulmuştur. Hüseyin Bey adındaki bir hayır sahibi zaviyeye önemli miktarda arazi vakfetmiştir. Arazinin vakfiyesi Candaroğlu İsmail Bey tarafından da tasdik edilmiş ve şeyh efendinin eline belge verilmiştir. Aynı zamanda köydeki caminin imameti de uhdesinde bulunan ve cami masraflarına vakfedilen İlyasyeri adlı çiftliğin mutasarrıfı olan Muslihüddin Efendi’nin II. Bayezid döneminde hayatta olduğu ve adı geçen padişah tarafından imamet beratının yenilendiği bu döneme ait 1566 tarihli *Vakıf Tahrir Defteri*’nden anlaşılmaktadır. Buna göre Candaroğulları’nın ilk döneminde kurulmuş olan zaviyenin İsmail Bey tarafından tescil edildiği ve Kanunî Sultan Süleyman zamanında Ali Fakih’in padişah beratıyla şeyh olarak görevde bulunduğu anlaşılmaktadır. Şeyh Muslihüddin Zaviyesi’nde 1831 yılında Süleyman oğlu İsmail zaviyedar

bulunuyordu (BOA, EV.MKT.CHT, 49/44). Ayrıca 1856'da vakıf kayıtlarına göre tekke vakfının 41 kuruş gibi cüz'i bir aşar geliri vardı (VGMA, Defter nr. 2470, s.25). 1866 tarihinde açık olan zaviyenin yolcu ve misafirlere hizmet vermek şartıyla şeyhlik vazifesi müştereken İsmail ve Ali efendiler uhdesindedir. İsmail Efendi, aynı zamanda vakfın mütevellisidir (H. 1283 Tarihli Vakıf Muhasebe Defteri). Köyün Topuzoğlu Mahallesi'nde bulunan ve Topuzoğlu Mehmet Efendi tarafından yaptırılan cami, mektep, medrese ve çeşmeden sadece çeşme mevcut olup diğerlerine ait bir iz mevcut değildir. Onaltı odalı olduğu bilinen medrese binası 1913 yılından itibaren Mekteb-i İbtidai olarak kullanılmış, üç yıl sonra geçirdiği yangın sonucunda sadece iki odalık bölümü kalan bina bir süre sonra yıkılmıştır (BOA, DH. UMVM, 134/78). Aynı aileden Ali Efendi'nin müderris olarak görev yaptığı (*Kastamonu Adliyesi Zimmet Defteri*, Kayıt nr. 1216, nr. 1284) medresenin yerinde kapalı ilkokul binası vardır.

13) Diğer Zaviye ve Türbeler

Araç bölgesinde faaliyet gösteren Seyyid Ali Zaviyesi, eski adıyla Kadarta Divanı'na tabi Recepbey köyü sınırları dâhilinde, Şihlar Mahallesi'ndedir. Candaroğulları zamanında kurulan zaviyelerdendir. Bulunduğu köyde bir çiftlik vakıf arazisi bulunan zaviyenin kurucu şeyhi Derviş Seydi Ali Efendi'nin vefatından sonra oğulları Paşa Fakih ve Mustafa Fakih ile akrabasından Hacıoğlu Hüseyin Fakih II. Bayezid beratıyla müştereken zaviyedarlık görevini devralmışlardır (Kuruca, 1995: 211). Demirli Tekke olarak da anılan bu tekkenin 1566 tarihli vakıf tahrir defterindeki kayda göre bu tarihte Demirhan oğulları Demir ve Mahmut, Nasrullah Fakih oğulları Mehmet ve Ahmet, Mesut Fakih oğlu Hızır Fakih, Nebi ve Ali isimli şeyhler müştereken görev yapmaktadır. Zaviyenin "Seyyid Ali" olan adı da muhtemelen adı geçen şeyhlerden Demirhan ve oğlu Demir isimlerinden dolayı "Demirli Tekke" adıyla anılmaya başlamış olmalıdır. Türbede bulunan bir adet sandukanın zaviyenin kurucusu Şeyh Seyyid Ali Efendi'ye ait olduğu zannedilmektedir.

Dereçatı köyünde bulunan Şeyh Davud Zaviyesi de Candaroğulları Beyliği zamanında kurulmuştur. Vakıf belgelerine göre Sindire (Sindine), Soğanlı ve Belkavak köylerinde arazi ve bir değirmen vakfı vardır (Tosunoğlu, 1993: 56-57). Şeyh Davud'dan sonra zaviyenin yönetimi Şeyh Muhiddin Efendi'ye, ondan sonra da Şemseddin ve Tayyib Fakih isimli şeyhlere intikal etmiştir. Son iki şeyhin dönemi II. Bayezid devrine rastlamış ve adı geçen padişah tarafından beratları yenilenmiştir (Kuruca, 1995: 209, 211). 1566 tarihinde zaviyenin şeyhi ve üç parça zemin ile bir değirmenden meydana gelen vakıf gelirlerinin mutasarrıfı Şeyh Mustafa Efendi'dir. Zaviyenin Soğanlı köyündeki bir çiftlik vakıf arazi Nebioğulları Sıddık, Tahir, Ali, Mustafa, Cafer oğlu Hamza, Tayyib oğulları Mehmet Fakih ve Hızır isimli akrabaların müştereken tasarrufundadır. 1754 yılında Şeyh Hüseyin Halife kendi rızası ile görevini devretmiş ve Ahmet isimli şeyhe berat verilmiştir (BOA, AE. SMHD.I, 196/15386). 1853'de Şeyh Davud Zaviyesi vakfının yıllık aşar geliri 86,5 kuruştur (BOA, EV.MH, 439/57; BOA, EV.MH, 375/102). Zaviye vakfının 1874-1879 arası 485 kuruş geliri vardı (VGMA, Defter nr. 3626, s.111). Ayrıca 1884-1892 yılları arasında 232 kuruş hazineye geliri mahsup edilmişti (VGMA, Defter nr. 3128, s.278).

Şeyh Hızır İlyas Zaviyesi, eski adı Boğsub olan Yukarıılıpınar köyünde, Çıkrıkçı mahallesi kavşağında yer alan "Kör Köyü" adlı mevkide bulunuyordu. Köyün ilk yerleşim yerinin de burası olduğu, son zamanlara kadar Hıdırellez günlerinde çevre köylerin burada toplanarak yemek yenilip dua edildiği bilinmektedir. Kuruluşu Candaroğulları Beyliği'nin erken dönemine rastlamaktadır. Zaviyenin kurucusu Şeyh Hızır İlyas Efendi'den sonra zaviyedarlık görevi oğlu Şeyh Yusuf'a, sonra onun oğulları Şeyh Abdi ve Şeyh Ali ile kardeşi Şeyh Veli Efendilere intikal etmiştir. Bölgenin Osmanlıya intikali sonrası Fatih Sultan Mehmet Han tarafından zaviyenin faaliyetine izin verilmiştir. Bulunduğu köyde yarım çiftlik vakıf arazisi vardır. 1566 tarihli vakıf tahrir defterine göre bu tarihte zaviye padişah beratıyla İvaz oğlu Şeyh Hasan Efendi yönetimindedir (Kuruca, 1995: 215). Günümüzde zaviyeye ait herhangi bir belirti yoktur. Hızır İlyas Türbesi

olarak bilinen yerde çok eskiden ahşap çatma bir türbe bulunduğu, zamanla ahşap çatmaların çürüyüp kaybolduğu ve bazı keşif ehli zevatın ihbarları üzerine 60-70 sene önce türbenin yerinde bulunan üç meşe ağacının arasına taşlarla bir mezar yeri çevrildiği söylenmektedir. Çevresinde başka bir bina veya mezar da bulunmamaktadır.

Arşiv kayıtları Mergüze kazasının Kalfat köyünde Şeyh Muhyiddin Zaviyesi'nin varlığına işaret etmekte, hatta köyün zaviyenin ismiyle anıldığı anlaşılmaktadır (KŞS, nr.129, s.43, Hüküm 82). Arşiv kayıtlarından 1811'de Osman oğlu Fazıl ve 1841'de Fazıl oğlu Halil isimlerinde zaviyedarların görev yaptıkları tespit edilmektedir (BOA, EV.MKT.CHT, 49/44). 1856'da vakıf kayıtlarında zaviyenin 128 kuruş geliri vardır (VGMA, Defter nr. 2470, s.25). Yine sicilde geçen 13 Şubat 1859 tarihli bir kayda göre zaviyenin vakıf cihetine mutasarrıf olan vakıf evladından Osman Halife oğlu Mustafa oğlu Ali'nin vefatı üzerine yerine geride bıraktığı oğlu otuz yaşındaki Mustafa görevlendirilmiştir (KŞS, nr.120, s.156, Hüküm 160). Ayrıca bu zaviyeye ait 1893 yılında vakıf gelirlerini gösteren arşiv kaydı bulunmaktadır. Buna göre zaviye vakfının üç yıllık ganemiye ve öşür gelirleri toplamı 1.955 kuruştur (VGMA, Defter nr. 4075, s.490).

Hacı İbrahim Zaviyesi, eski adı Vakıfgürne olan Köklüyurt köyünün Orta Mahallesi'ndedir. 1566 tarihli vakıf tahrir defterine göre Şeyh Hacı İbrahim tarafından kurulmuş olan ve bu tarihte Şeyh Mehmet Fakih yönetiminde yolcu ve fukaraya hizmet amacıyla açık bulunan zaviyeden günümüze ulaşan bir iz kalmamıştır.

Hocahacip köyünde Hamza Dede Türbesi olup rivayete göre bu zat Haraçoğlu Türbesi'nde metfun Şeyh Sadeddin Veli'nin kardeşidir. Yine Çiçekpınar köyünde köy halkı tarafından tamir edilen ve bakımı yapılan Fakir Dede Türbesi,⁶ Çöplüce köyünde Erenler Türbesi (Akman-Calay, 2021: 63) ile Ömersini köyünde Ömer Dede Türbesi (Yakupoğlu, 2014: 36, 56), Tatlıca köyünde Şeyh Suzi Türbesi (Ece, 2019: 145-146), Susuz köyü Türbeli Mahallesi'nde Şeyh Abdullah Türbesi, Araç'ta Salih Efendi Zaviyesi (BOA, EV.d, nr.14539) bulunmaktadır.

Küre-i Hadid Camii'nin doğusunda yer alan türbede ise Kastamonu merkezde hangâhı bulunan Halveti/Şabani Tarikatı Piri Şeyh Şaban-ı Veli (v. 1569) Hazretlerinin halifelerinden Şeyh Mahmut Efendi (v. 1569 öncesi)'nin mezarı vardır (Çifçi, 2014: 199-202; Maden-Eğilmez, 2014: 53). Ayrıca Fatih Sultan Mehmet tarafından berat verilerek Mustafa oğlu Mehmet Hacı'nın tasarrufundaki İspirdik köyü Tekkesi, köye adını veren Tekyeviranköyü Tekkesi, yörede Akçababa isimli çiftlik, değirmen, bostanlık gibi vakıf malı bulunan ve Tursun Fakih oğlu Hızır Fakih'in tekkedar bulunduğu Uğna (Uğuna) ve Çalköyü Zaviyesi (Kuruca, 1995: 215, 219-210), Boğdam köyünün Tekke mahallesi'ne adını veren zaviye daha beylikler döneminde kurularak Osmanlı hâkimiyeti sırasında varlığını sürdüren zaviyelerdir (Yakupoğlu, 2009c: 31-33; Yaşar, 1990: 73; Tosunoğlu, 1993: 38, 41, 46, 409).

Arşiv kayıtlarında Araç'ta vakıf kaydı bulunan Ahmet Baba Zaviyesi (BOA, EV.MH, 950/416), Mergüze'de Abdi Şeyh Zaviyesi (VGMA, Defter nr. 4608, s.1) ile 1856'da sadece 15 kuruş vakıf geliri olan Şeyh İbrahim Zaviyesi (VGMA, Defter nr. 2470, s.194; VGMA, Defter nr. 3128, s.202), 1853-1856'da dört senelik 320 kuruş, 1874-1879 yıllarında 970 kuruş 75 para geliri olan Fahri Dede (BOA, EV.MH, 536/139; BOA, EV.MH, 545/99; BOA, EV.MH, 439/57; BOA, EV.MH, 375/102; VGMA, Defter nr. 3626, s.111), 1860 yılında 2.571 kuruş aşar geliri olan Ak Sultan Zaviyesi (VGMA, Defter nr. 2470, s.204), 1847-1874 yılları arası 3.082,5 kuruş aşar geliri olan Yusuf Dede Zaviyesi (VGMA, Defter nr. 2464, s.99) vardır. Yakupoğlu Araç'ta geçmiş XV. yüzyıla kadar giden Ada ve Çeçe isminde iki zaviye ismi daha vermektedir (Yakupoğlu, 2009a: 549, 551). Bu zaviyeler o dönemde Anadolu'da ve Kastamonu'da yaygın olan Ahiler⁷ gibi fütüvvet ehli⁸ Horasan erenleri, Abdalan-ı Rum dervişleri tarafından tesis edilmişlerdir.

6 <http://ihsangazininesi.blogspot.com/p/ilcemiz-hakkinda.html>, Erişim 01.03.2021.

7 Kastamonu Ahiliğin en yoğun olduğu bölgelerden biridir. Kastamonu yöresinde köy ve kasaba adları Ahilik kurumunun göstergeleridir (Eser, 1997: 240; KŞS, nr.107, s.34, Hüküm 72; BOA, EV.d, nr.14539, v.2b).

8 Muallim Cevdet, Araç kazasında bulunan Abdal Paşa'yı fütüvvet sahibi zatlar arasında saymaktadır (Yakupoğlu, 2009b: 168).

Sonuç

Kastamonu ve Araç bölgesi 1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Türk idaresine alınmaya başlanmış, bu bölgede yoğun bir Türk yerleşimi söz konusu olmuştur. Bölgenin Türkleşmesinde ve İslamlaşmasında inşa edilen cami, tekke ve türbe gibi dini yapılarla bu kurumların ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlamak amacıyla vakıflar tesis edilmiştir. Bu konu üzerine ana kaynaklar ve arşiv vesikaları üzerinde çok sayıda çalışma yapılmıştır. Ancak Kastamonu şer'iyye sicilleri ve bu sicillerde Araç bölgesindeki dini yapılar üzerine şimdiye kadar etraflı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada başta şer'iyye sicil kayıtları olmak üzere Osmanlı arşiv vesikalarından hareketle bölgedeki dini yapı ve kurumlardan tekke, zaviye ve türbelerin tarihi ve bu kurumlardaki gelişmeler ortaya konulmuştur.

Araç kazasının ortaya çıkmasında ve gelişmesinde Abdal Paşa Zaviyesi'nin özel bir yeri bulunmaktadır. Keza kaza yerleşimi bu zaviye ve Çay Mahallesi'nde bulunan Kötürüm Bayezid Camii etrafında oluşmuş ve gelişme kaydetmiştir. Ayrıca bölgede Küre-i Hadid Camii en eski yapılardan biridir. Bu makale daha önce bu yapılarla ilgili bilgi ve belgelere şer'iyye sicillerinde geçen kayıtlardaki gelişmeleri de ilave etmektedir. Tekke ve türbeler bölgenin inanç dünyasında en etkili kurumlardandır.

Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla Abdal Paşa Zaviyesi uzun yıllar Cidalcioğullarının idaresinde kalmıştır. Abdal Paşa Zaviyesi dışında bölgedeki en önemli zaviyeler Ede Sultan, Şeyh Şehriman, Şeyh Musa ve Fakih Dede'dir. Araç'ın Çal köyündeki Ahi Baba Zaviyesi ise bölgede Ahiliğin XIII. yüzyıldan itibaren temsil edildiğine işaret etmektedir. Bölgedeki tekke ve zaviyelerde görev alan şeyhlerin "Seyyid" lakabıyla anılıyor olması bu zatların Hz. Peygamberin soyuna dayandıklarını göstermektedir. Bu yönleri onları toplum nezdinde, manevi açıdan saygıdeğer kılmış ve halkın manevi atmosferine, moral ve yaşama enerjisi açısından olumlu katkılar sunmuştur.

Tekke ve zaviyeleri ayakta tutmak amacıyla tesis edilen vakıflar özellikle ayende ve revendeye (gelip geçen misafirlere) yemek ve barınma hizmeti verilmesi (itam-ı taam), dini yaşantı noktasında toplumun ihtiyaçlarının karşılanması ve sosyal barışın temini hizmetlerini görmüştür. Makalemizde Araç bölgesinde faaliyet gösteren tekke ve zaviyelerin arşiv kayıtlarındaki vakıf gelirleri tespit edilmiştir. Ayrıca eğitim hizmetlerinin olmadığı ve yaşam koşullarının iptidai olduğu dönemlerde tekke ve zaviyeler toplumsal hayatı kolaylaştırıcı çok sayıda hizmet vermişlerdir. Kısacası Anadolu'nun ve Araç'ın Türk yurdu ve vatan haline gelmesinde bölgede açılan onlarca tekke ve zaviyenin dini sahaya ilave olarak iskân, yerleşme, sosyal tesis, üretim, ticaret vs. etkinliklerle katkıları olmuştur. Bu kurumlardan günümüze intikal eden türbeler hala canlı birer inanç ve kültürel merkezler olarak toplumumuza hizmet vermektedir.

KAYNAKLAR

A. Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BOA), AE. SMHD.I, 196/15386.

BOA, AE.SAMD.III, 152/14955.

BOA, BEO, 2119/158864.

BOA, C. EV, 274/13982; 391/19837; 578/29185.

BOA, DH. UMVM, 134/78.

BOA, EV.BKB, 115/154.

BOA, EV.d, nr.14539, v.2a, 2b, 3b.

BOA, EV.MH, 375/102; 391/39; 403/46; 439/57; 530/81; 536/112; 536/139; 545/99; 908/3; 950/96; 950/416; 1145/3; 1165/26, 1369/41; 1407/1.

BOA, EV.MKT, 525/2; 2206/62; 2213/65; 2488/110; 2488/126; 2488/208; 2489/105; 2490/80; 2496/68; 2599/46; 2630/76.

BOA, EV.MKT.CHT, 49/44; 562/11.

BOA, EV.THR, 136/73; 285/7.

BOA, EV.ZMT, 197/268.

BOA, İE.EV, 8/958.

H. 1261 Tarihli Aktaş Divanı Temettuat Defteri.

H. 1283 Tarihli Vakıf Muhasebe Defteri.

H. 1294 Tarihli Muhasebe Defteri.

H. 973 Tarihli Kastamonu-Sinop Vakıf Tahrir Defteri, s.225.

Kastamonu Adliyesi Zimmet Defteri, Kayıt nr. 78, 1216, 1284.

Kastamonu Şer'iyeye Sicili (KŞS), nr. 2, 5, 23, 27, 45, 46, 64, 86, 87, 88, 106, 107, 111, 112, 116, 117, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 129, 142, 162, 207.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), Defter nr. 204, s.98, 328; Defter nr. 286, s.333; Defter nr. 309, s.83, 171; Defter nr. 2462, s.114, 143, 204; Defter nr. 2464, s.54, 98, 99, 104; Defter nr. 2469, s.54; Defter nr. 2470, v.22a, 25, 194, 204, 208; Defter nr. 2515, s.32, 223; Defter nr. 3126, s.111; Defter nr. 3128, s.202, 278; Defter nr. 3133, s.7, 24; Defter nr. 3626, s.111; Defter nr. 3745, s.147; Defter nr. 3814, s.15, 51; Defter nr. 4010, s.23; Defter nr. 4019, s.29; Defter nr. 4050, s.2, 4, 5, 8; Defter nr. 4064, s.214, 221, 545, 561; Defter nr. 4075, s.84, 255, 289, 304, 426, 490; Defter nr. 4077, s.143; Defter nr. 4079, s.596; Defter nr. 4083, s.290; Defter nr. 4092, s.133; Defter nr. 4098, s.184, 186; Defter nr. 4101, s.84, 89, 101, 128, 149, 248, 282, 283, 284, 328, 929; Defter nr. 4102, s.355, 425, 477, 484, 490, 496, 544; Defter nr. 4104, s.196; Defter nr. 4608, s.1.

Araştırma ve İnceleme Eserler

Acar, Fethi (1991). *Batının Doğusu Yatırım Yoksunu Kastamonu*. Kastamonu.

Akman, Eyüp (2008). *Kastamonu Vilâyeti Sâlnâmelerine Göre Araç ve Mergüze (İhsangazi) (1869-1903)*. Ankara.

Akman, Eyüp ve Perihan Calay (2021). "Kastamonu İli Araç İlçesi'ndeki Adak Yerleri ve Bu Yerler İle İlgili İnanışlar". *Atatürk Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları* (Makaleler, http://turkoloji.cu.edu.tr/pdf/kastamonu_ili.pdf), 60-75.

- Âşıkpaşaoğlu Tarihi (1970). nşr. Atsız, İstanbul.
- Çifçi, Fazıl (2014). *Hız. Pîr Şeyh Şa'ban-ı Velî*. Ankara.
- _____ (2018). *Kastamonu Camileri-Türbeleri ve Diğer Tarihi Eserler*. C. II. Ankara.
- Çolak, Orhan M. Çolak (2018). "Kastamonu Fotoğraf Tarihi ve Fotoğrafçıları (1889-1968)". *Alinteri*, (II/4, Aralık), 232.
- Darkot, Besim (1977). "Kastamonu". İA, (VI). İstanbul. 400-401.
- Ece, Hüsameddin (2019). Araç (Kastamonu) İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası. Karabük Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Karabük.
- Eser, Erdal (1997). "Küre-i Hadid Köyü'nde Candaroğlu İsmail Bey Camii". *Vakıflar Dergisi*, (26), Ankara. s.237-248.
- Gökoğlu, Ahmet (1952). *Paphlagonia Paflagonya Kastamonu, Sinop, Çankırı, Safranbolu, Bartın, Bolu, Gerede, Mudurnu, İskilip, Bafra, Alaçam ve Civarı Gayri Menkul Eski Esreleri ve Arkeolojisi*. Kastamonu.
- İhsan Gazetesi (2021). <http://ihsangazininesi.blogspot.com/p/ilcemiz-hakinda.html> (Erişim 01.03.2021).
- Kalafat, Yaşar (2001). "Kastamonu ve Yakın Çevresinde İslâm Azizleri". *Birinci Kastamonu Kültür Sempozyumu Bildirileri (21-23 Mayıs 2000)*. Kastamonu. 379-384.
- Kuruca, Nazım (1995). XVI. Yüzyılda Kastamonu Sancağı Vakıf Tahrir defteri (Tanıtım, Tahlil ve Metin), İstanbul Üniversitesi SBE Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul. 38-41.
- Maden, Fahri ve Eğilmez, Mustafa (2014). "XIX. Yüzyılda Şeyh Şaban Veli Külliyesi". *Vakıflar Dergisi*, (42), Ankara. 53.
- Mehmet Behçet, (1998). *Kastamonu Eski Eserleri (Kastamonu Âsâr-ı Kadîmesi)*. haz. Musa S. Cihangir, Kastamonu.
- Müneccimbaşı Ahmed Dede, (Tarihsiz). *Sahâifü'l-Ahbar fî Vekayîü'l-A'sâr (Müneccimbaşı Tarihi)*. C. II. haz. İsmail Erünsal, İstanbul.
- Öztuna, T. Yılmaz (1964). *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Türkiye Tarihi (İstanbul'un Fethine Kadar Osmanlı İmparatorluğu)*. C. III, İstanbul.
- Tosunoğlu, Ayşe (1993). Tapu Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyılda Kastamonu. İstanbul Üniversitesi SBE Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul.
- Uluçay, Çağatay (1965). İlk Müslüman Türk Devletleri. İstanbul.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1988). *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*. Ankara.
- Yakupoğlu, Cevdet (2009a). *Kuzeybatı Anadolu'nun Sosyo-Ekonomik Tarihi Kastamonu-Sinop-Çankırı-Bolu XIII-XV. Yüzyıllar*. Ankara.
- _____ (2009b). "Selçuklular, Beylikler ve Osmanlılar Döneminde Kastamonu Çevresinde Ahiler". *Erdem*, (55, Aralık), 157-174.
- _____ (2009c). "İlk Çağlardan Cumhuriyet'e Araç'ın Siyasi ve Sosyal Tarihi". *Yeşil Deniz Araç'ta Kültürel Hayatın Yedi Rengi*. Ankara. 20-72.
- _____ (2014), "Kastamonu'da Selçuklular Döneminde Kurulmuş Köyler I: Ömer-sini". *Çankırı Araştırmaları*, (7/10), 44.
- Yaşar, Fuat (1990). *Her Yönüyle Araç*. İstanbul.
- Yaman, Talât Mümtaz (1935). *Kastamonu Tarihi XV inci Asrın Sonlarına Kadar*. İstanbul.
- Yaşar, Fuat (1990). *Her Yönüyle Araç*. Sema Matbaacılık, İstanbul.